

Lelkész és gyülekezete a Fekete-Körös partján – Molnár János élete és hagyatéka¹

BÍRÓ ENDRE

Molnár János szolgálatának történeti kontextusa, előzményei Nagyzerinden

Nagyzerind homogén magyar református falu a Fekete-Körös déli partján, újkori lélekszáma 1000-2000 fő között mozgott.² Világi szempontból 1746-ig Zaránd, azt követően Arad vármegyéhez tartozott, református egyházigazgatási tekintetben a Tiszántúli Egyházkerület időnként változó egyházmegyéinek része volt.³ Prédikátorai hivatali idejük oroszánrészt jellemzően nem itt töltötték, ennek látványos ellenpéldája Molnár János, aki rendes lelkészsége teljes 31 évét e gyülekezet közösségében élte.⁴ Karrierje bemutatása előtt azonban célszerű kitérni zerindi munkássága előzményeire a közösség és az egyén perspektívájában egyaránt, noha utóbbira területi okokból csak korlátozottan van lehetőség.

A XVIII. század második felében a nagyzerindi református parókia különös, olykor viaszos karakterű lelkészek gyűjtőhelyének képét mutatta. Tunyogi Józsefet 1754 előtt eltiltották a papi gyakorlattól és felesége meggyilkolásának vádjával Zemplén vármegyében halálra ítélték,⁵ 1758-ban mégis ő szolgált Zerinden, amikor őt és gyülekezetét egyes nem részletezett kánoni szabálysértésekkel való ellenszegülés miatt a traktuális testület átmenetileg kizárta kebeléből.⁶ Oltsai Gál András szintén kedvezőtlen háttérrel érkezett a faluba, hiszen gyomai hívei sikkasztás címén 1773 közepén leváltották, és az 1774-es diszlokációig nem tölthetett be új hivatalt.⁷ Egy másik kétes hírű lelképásztört, Bottos Mihályt a gyulai eklézsiához kötődő múltja ide is to-

¹ A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-23-1 - KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

² GAÁL 1898, 598. Az eleki római katolikus esperesi összeírás 1779-ben kizárólag kálvinistákat talált itt. HEGYI 2022, 17. Bittó Sándor lelkész 1843-as helytörténeti összefoglalójának forrásai szerint Zerinden a helvét hit a reformáció óta általános, kivételként az uraság vámosa és csaplára katolikus (15), néhány kereskedő és juhász (28) óhitű volt, a reformátusság száma ekkor 1727-re rúgott. BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 166.

³ BÍRÓ 2024, 78. 1703-ban a megszűnő Zarándi Egyházmegyétől a Békési, majd 1822-ben a frissen létrehozott Nagyszalontai Egyházmegyéhez csatolták. <https://leveltar.drk.hu/kutatasi-segedletek>

⁴ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

⁵ TÓTH 1894, 14.

⁶ HEGYI 2021a, 24. Latin szavak és egyházi szakkifejezések magyarázatához lásd az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár online is elérhető kiadványait, pl. BUZOGÁNY-ŐSZ 2007, 261–283.

⁷ TÓTH 1894, 156–157.

vább kísérte, hiszen a szomszédból áterjedő pletykák hamar népszerűtlenné tették, így nem volt maradása két évnél tovább.⁸ A helyére vállalkozó Barta József – aki azelőtt Vésztőn váltott ki általános elégedetlenséget⁹ – nyolc éve bár viszonylagos nyugalomban telt, Gyulaváriba távozása után szolgálójával elkövetett paráználkodása korbácsolta fel az egyházmegye kedélyeit, amivel örökös kirekesztést vont magára.¹⁰

Nagyzerind a más gyülekezetből átjövő papok sokasága után 1790-ben Szilágyi Mihály személyében látszólag egy új lehetőséget kapott, aki nem csupán friss pályakezdő, hanem egyúttal a Körösök mentén és az egyházmegyében már évtizedek óta szolgáló id. Szilágyi János vadászil elkész idősebbik fia volt.¹¹ Az ifjúra váró nagy feladat a templomfelújítás különböző aspektusai¹² mellett 1796-tól a közösséggel való együttműködést nehezítő, szűnni nem akaró feszültségben is jelentkezett. Az esperességi közgyűlés ezúttal is az eklézsia nyughatatlanságát marasztalta és a klerikus makulátlansága mellett állt ki, holott a gyülekezet kellemetlenkedései¹³ mellett Szilágyi is kivette részét a konfliktus gerjesztéséből. A traktus a pap többszöri meghagyásával és a hívek minduntalan rendreutasításával¹⁴ teremtett patthelyzetet 1798-ban oldotta fel, amikor megállapított alkalmassága ellenére, de a békesség érdekében végül áthelyezte Szilágyi Mihályt a feketegyarmati egyházközségbe, így a nagyzerindiek új pap után nézhetek.¹⁵ Ezt a viharos időszakot zárta le Molnár János beiktatása, akinek három évtizedes szolgálata a gyakori pásztorvált(oz)ások után folytonosságot teremtett a gyülekezet életében.

Molnár János személyéről röviden

⁸ Szőnyi Benjámin esperes úgy találta, hogy a „sertés” bíró vezette „ostoba parasztság” a papra nézve nem tud érdemben terhelő körülményt felmutatni és ártatlanként nyomorítja meg szeszélyeivel. HEGYI 2022, 38–39. Bottos ugyanakkor nem tartozott a problémamentes működésű lelkészek közé: 1769-ben örvéni prédikátorként nyilvános penitenciát kellett tartson a Bihari Egyházmegye közgyűlése előtt, amiért cselédjét becstelenségre kényszerítette, 1770-ben el is mozdították; de önmagában is árulkodó, hogy 34 év alatt kilenc gyülekezetben fordult meg. TtREL, I.30.a.2. 1769.II.22.; PRESZTÓCZKI 2019, 178.

⁹ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/199/>

¹⁰ TtREL, I.29.a.2. 1796.III.15. 73.

¹¹ TtREL, I.29.a.2. 1801.III. 122.; AML, fond 2077, reg. 2, p. 70.

¹² BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 167–168.

¹³ Szilágyi sérelmei közül érdemes kiemelni, hogy „az Előljárok fel-peres letekre magokat biroi hivatalba avattak” és más papot hívtak maguk közé a traktus beleegyezése nélkül – meglehet ki sem kérték annak véleményét, mert a tárgyban folytatott levelezést ironikus módon Szilágyi tárta a közgyűlés elé. TtREL, I.29.a.2. 1796.I.13. 71.

¹⁴ TtREL, I.29.a.2. 1796.III.15. 72–73.; 1797.I.10. 81. Szilágyi visszas és fájlalt cselekedeteihez, ezáltal a közösséggel való viszonyához lásd: SZÁSZ 2013, 183.

¹⁵ TtREL, I.29.a.2. 1798.II.21. 92–93.

1771. július 29-én született Sátoraljaújhelyen¹⁶ református kisnemesi családban,¹⁷ apja Molnár János helyi leánytanító (még fia világra jövétele előtt elhunyt),¹⁸ anyja neve nem ismert. Legkésőbb 1782 után a Sárospataki Református Kollégiumba iratkozott, ahol 1795-ben az átányi rektoriára rendelték,¹⁹ majd a ciklus letelte után az egyházkerületétől távoli Nagyzerinden lépett prédikátori hivatalba 1798-ban.²⁰

A névgyakoriság miatt számos tévútra terelő tényezővel néztem szembe. Példának okáért Bakóczy János a Debreceni Református Kollégium Hadadon született beiratkozójával azonosította gyűjteményében a zerindi lelkészt.²¹ A szilágyi fiú alsóbb fokú tanulmányait a cívisvárosban végezte, majd 1786. április 27-én főiskolai diák lett, 1789-ben azonban távoznia kellett.²² A „dirigens eliminatus” pontos tartalmát és indokait a diákanyakönyv nem tisztázza, ellenben a kollégiumi törvényszék 1787-1789-es jegyzőkönyvében számos Molnár Jánoshoz köthető eset (nem megfelelő öltözet, nyilvános előadások ignorálása) szerepel,²³ az 1789. június 27-én összehívott ülés pedig örökre elbocsátott egy ilyen nevű tanulót engedetlensége miatt.²⁴ Következésképpen kizárható az a feltevés, hogy egy Debrecenben végérvényesen eltanácsolt hallgató később mégis ugyanott diák legyen és lelkipásztori ordinációt nyerjen. Szintén menesztették a nagyszalontai gimnáziumba 1789. március 23-án felvett és ugyancsak sátoraljaújhelyi születésű Molnár Jánost,²⁵ aki feltehető életkorából adódóan sem lehet azonos a tanulmány alanyával. Személye elkülönítendő hasonló nevű egyházi kortársaitól is. Mezőberényben papi (1769-1808) és leánytanítói névrokona is volt (1808-1843),²⁶ ráadásul 1799-1807 között a feketegyarmati rektort is Molnár Jánosnak hívták,²⁷ akit az 1801-re felépült zerindi leányiskolába elsőként hívtak meg,²⁸ és a hasonlóság fokozásaként ő is szembekerült Szilágyi Mihály prédikátorral.²⁹ A zerindi lelkészt ragadvány-, illetve más következetes megkülönböztető név csak alma matere

¹⁶ Sátoraljaújhely, 23.

¹⁷ AML, fond 226, reg. 38/1795, p. 252.; reg. 46/1807, p. 75.

¹⁸ Sátoraljaújhely, 106.

¹⁹ UGRAI 2012, 33.

²⁰ CSENGERY 1879, 1551.

²¹ TtREL, II.28.a.3. 300–301.

²² SZABADI 2013, 686.

²³ TtREL, II.10.a.8. 3–11, 97–98, 122–133, 138, 155. P. Molnár János a Posár néven is ismert nagykőrösi ifjúval azonos, ezért a kiegészítés nélküli változatot a hadadi növendékre tartom irányadónak, tekintve, hogy akkortájt két Molnár János tanult a kollégiumban. TtREL, II.28.a.3. 300.

²⁴ TtREL, II.10.a.8. 1789.VI.27. 157.

²⁵ GERE-KATONA 1896, 17.

²⁶ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/525/>

²⁷ TtREL, I.29.h.1. 83–244.

²⁸ TtREL, I.29.a.2. 1801.III. 122.

²⁹ TtREL, I.29.a.2. 1805.II. 186.

berkeiben kísérte, karaktere a tógátus- és a legátusnévsorban, valamint a könyvkölcsönzési naplóban érhető utol, olykor származási helyére (Újhely) utaló rövidítéssel (U., esetleg V.).³⁰

Tanulmányai, tanítása és prédikátori elhelyezkedése (1782-1798)

Molnár János beazonosítása a hasonnevű pataki diáktársak tengerében szintén nem egyszerű feladat. Egy utólag 1782-re datált sátoraljaújhelyi református egyházi kimutatás alapján Molnár Jánosné – ekkor az anyakönyv szerint csak egy ilyen nevű özvegy élhetett a városban – egy iskolába járó fiúval rendelkezett, aki kizárólag János lehetett.³¹ A feltehetően hiányos pataki diáknyilvántartások szerint azonban 1780-1786 között kalkulatív nem volt a kollégiumnak olyan tanulója, aki e névre hallgatva conjugista tanulmányokba kezdett.³² Aki 1787-ben abszolválta az első osztályt, 1795 januárjában – hacsak nem haladt a szokottnál jóval gyorsabban a tanulmányi létrán – még kezdő akadémikus lehetett, és legációját is csak gimnazistaként végezhette volna. Aki pedig 1781-ben teljesítette Patakon az eleminek számító conjugista szintet, 1782-ben már nem lehetett az újhelyi partikula tanulója. Ennek fényében a valójában korábbi állapotot tükröző újhelyi kimutatás utólag történő hibás datálása és/vagy a diáknévsorok és órajegyzetek kaoticizmusa megghiúsítja a beazonosítást. Mindezen buktatók figyelembevételével nem lehet pontosan meghatározni a nagyzerindi lelkész tanulmányainak kezdetét és folyamatának nagy részét sem. A stabil kapaszkodót a tógátus-, erre épülve pedig a legátusnévsor jelenti, ezekkel szinkronban társítható a kölcsönzési napló azon hipotézisből kiindulva, hogy az olvasott könyvek az akadémikus elmélyült tanulmányainak a közeledő végét sejtetik.

Utóbbi szerint 1792. március 27-én Szentgyörgyi István *Metaphysicáját*, április 12-én a Johann Friedrich Weidler-féle *Institutiones Matheseos selectis observationibus illustrataét*,³³ május 6-án Alphonse Turrettini Római levelek kommentárját,³⁴ november 21-én Christian Wolff *Filozófiájának* I. kötetét,³⁵ végül 1793. március 23-án Jeszenszky Mihály *Synopsis publicae manipulationis dominis magistratualibus comitatensibus subserviens* című könyvét vette kézhez.³⁶ E kötet sor nemcsak latin műveltségének – amire a tanítás 1796-ig e nyelven folyván³⁷ elemi szüksége volt – fokmérője, hanem teológiai-politikai gondolkodásának részleges tükörképe is.

³⁰ UGRAI 2012, 33.; TREKK, Kt. 1208, 25–36.; TREKL, Kaa. V.23. 3. 1793.V.5-1794.XII.9.

³¹ TREKL, R.D.IV.1/1. Oskola, 1782.

³² TREKL, K.a.I.28–32.

³³ TREKK, Kt. 1208, 25.

³⁴ TREKK, Kt. 1208, 26.

³⁵ TREKK, Kt. 1208, 31.

³⁶ TREKK, Kt. 1208, 36.

³⁷ KÖDÖBÖCZ 1986, 25.

A nevezett metafizikai, reáltudományi, filozófiai művek a XVIII. századvég modern hittudományi irányzatát, a Patakon ekkortájt meghonosodó felvilágosult konzervativizmust képezték le,³⁸ a közvetlenül a budai zsinat után megjelent Jeszenszky-kötet pedig aktuálpolitikai jelentőséggel bírt Molnár számára.

Ünnepköveti tevékenysége 1793 pünkösdjén Tiszakeresztúron,³⁹ karácsonykor⁴⁰ és újévkor Szentistvánbaksán,⁴¹ 1794 áprilisában Gödöllőn,⁴² húsvét⁴³ és pünkösd idején Sárkeresztesen,⁴⁴ decemberben Tahitótfalun érhető tetten, ezúttal Molnár U. János néven.⁴⁵ Eszerint már diákként is sokfelé utazott és Kárpátaljától Észak-Dunántúlra számos helyen kipróbálta magát. Utolsó legációja után visszatérhetett a kollégiumba, ahonnan 1795. január 18-án távozott.⁴⁶ Átányi rektorsága Szívós János prédikátor idején zajlott,⁴⁷ emberi viszonyukra azonban nincsenek adataink: a tanító személye az anyakönyvben és az egyházközségi iratokban utalás szintjén sem fordul elő.⁴⁸ Az itteni évek kapcsán az iskolamesteri díjlevél adhat némi támpontot, melynek 1790. évi kiegészítéséből megtudjuk, hogy Hevest, mint leányegyházat királyi engedelemből Átány alá rendelték, ami magában foglalta a lelkész három hetente történő filiális beszo­l­gá­lását is. Ezeken a vasárnapokon a rektornak kellett megtartania az anyaegyházi istentiszteletet, ami Molnár számára gyakorlati tapasztalatot is nyújtott.⁴⁹ Iskolai munkája 1798. január 16., a következő diák kijelölése után érhetett véget.⁵⁰

Külföldi tanulmányai – családi-vagyoni körülményei által is befolyásolva – nem voltak, hiszen rektorsága után egyből ingremiatiót kért a Borsodi Egyházmegye közgyűlésétől,⁵¹ így rövidesen lelkipásztori állás után nézhetett. Arad vármegyébe, ezáltal a Békési Egyházmegyébe vetődésében Benjámint nevű fivérének is lehetett szerepe, aki ott frissen elismert nemes volt.⁵²

Prédikátori hivatalba állását április 28-ra datálja,⁵³ holott a lelkészi év kezdetét általában Szent György-naptól számították. „Meg lehet hogy az Ifjúnak van valami tanuságá, de azt latom hogy

³⁸ NAGY 2020, 422–436.; LENGYEL–TÓTH 1971, 53–102.

³⁹ Patak három Keresztúr nevű partikulája közül Bodrog- és Sajókeresztúrra másokat delegált a kollégium. UGRAI 2012.; TREKL, Kaa.V.23. 3. 1793.V.5.

⁴⁰ TREKL, Kaa.V.23. 3. 1793.XII.5.

⁴¹ Tévedésből Szerencsnél és Rimaszécsnél is szerepel (mindegyik áthúzva). TREKL, Kaa.V.23. 3. 1793.

⁴² Neve mögé először Sárkereszttest írták (áthúzva). TREKL, Kaa.V.23. 3. 1794.IV.4.

⁴³ TREKL, Kaa.V.23. 3. 1794

⁴⁴ TREKL, Kaa.V.23. 3. 1794.V.24.

⁴⁵ TREKL, Kaa.V.23. 3. 1794.XII.9.

⁴⁶ UGRAI 2012, 33.

⁴⁷ ZOVÁNYI 1977b, 609–610.

⁴⁸ Átány; TREKL, R.D.I.5/3.

⁴⁹ DIENES 2001, 74.

⁵⁰ UGRAI 2012, 42.

⁵¹ TREKL, Kgg.II.9. 194–195.

⁵² AML, fond 226, reg. 46/1807, p. 75.

⁵³ Az első két anyakönyvi kötetbe a lelkészek maguk jegyezték le nagyzerindi szolgálatba lépésük időpontját. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/527/>

a maga viselete igen bárdolatlan. Jó leszsz egy keveset oktatni, és modba hagyni hogy annyi bajunk ne legyen vele mint az előtte valóval” – írta róla Domokos Lőrinc békési világi főgondnok Szentmiklósi Sebők Sámuel esperesnek Gyulán, május 4-én.⁵⁴ A Szentesen ülésező 9-i traktuális gyűlés Németi Sámuellel (Kispereg) egyszerre iktatta Molnárt lelkipásztorai közé, a meghívott ifjak elégséges felkészültségét az esperes, Kúthi Ádám egyházmegyei jegyző, Dobsa Ferenc békésszentandrás, Szalai Pál szentesi és Kiss András hódmezővásárhelyi lelkész (közük két majdani szenior) vizsgálta meg.⁵⁵ A nagyzerindi keresztelési anyakönyvet saját neve alatt 28-án,⁵⁶ az esketést július 1-én,⁵⁷ a halottit augusztus 25-én folytatta,⁵⁸ bár a kézírások összevetéséből ítélve már március közepe óta ő írta be a hívek mindhárom életeseményét. Hivatalában csak 1802. augusztus 15-én nyert egyházkerület általi megerősítést,⁵⁹ aminek az lehet a magyarázata, hogy korábban nem volt pénzügyi lehetősége eljutni Debrecenbe.

Beilleszkedés és kapcsolatok

Leszámítva az 1799. évi egyházlátogatás azon megállapítását, hogy Molnár Jánost és növekvő családját hivatalosan is elfogadta a gyülekezet,⁶⁰ a pályakezdő lelkész és eklézsiája kapcsolatáról – papmarasztási gyakorlatról nem lévén írott adat – inkább közvetve értesülhetünk. Ennek ékes példája a kereszttapaság, melyet feltehetően a szülék kezdeményeztek, és nem tudjuk, történt-e elutasítás. A Molnár házaspár első négy zerindi esztendejében kivétel nélkül kapott felkérést, a csúcst az 1804. év négyszeres keresztszülősége jelentette, és a későbbiek folyamán is legfeljebb két év (összesen 11) maradt ki egy-egy kereszttgyermek között, akik sorában jegyző-, tanító- és aktuális vagy leendő presbiterpalántákat is találunk, így a pap híveire is következtethetünk. 3 pár háromszor, 11 pár kétszer is családjába fogadta, de az átmenetileg békétlen házasság és a konzisztórium által megintett Szabó Sándor⁶¹ egyik fiát is ő tartotta kereszttvíz alá. A keresztszülők kiválasztását nagyban befolyásolhatta társadalmi presztízszük, a velük való érintkezés lehetősége, de akár a rokoni kapcsolat hiánya is, így a messziről jött lelkész megfelelő

⁵⁴ Domokos elsősorban azért üzent Szentesre, mert az egyházmegyei közgyűlés összehívását számos tényező sürgette, ő pedig elfoglaltságai miatt képtelen volt júliusnál előbb megjelenni az esperesnél – valószínűleg emiatt látta jónak megírni Molnár esetét is, akivel felettese addig nem találkozhatott. TtREL, I.29.c.13. Tek[intetes] Coadj[uctor] Úr írja, hogy ha Júliusig nem haladhat a Tr[aktuális]. Gyűlés, úgy tartasson nála nélkül. 1798.V.4.

⁵⁵ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/448/>; TtREL, I.29.a.2. 1798.V.9. 96–97. Ez volt Szentmiklósi Sebők utolsó felesketése, ugyanis még azon a nyáron átadta hivatalát Kúthinak, majd június 26-án elhunyt. KIS 1992, 99.

⁵⁶ AML, fond 2081, reg. 2, p. 29.

⁵⁷ AML, fond 2081, reg. 2, p. 121.

⁵⁸ AML, fond 2081, reg. 2, p. 165.

⁵⁹ TtREL, I.1.a.9. 221.

⁶⁰ TtREL, I.29.h.1. 1799.V.8. 82.

⁶¹ BÍRÓ 2023, 83, 86.

alanynak bizonyult,⁶² átlagosan minden évben keresztapa lett (Zerinden 38, Ágyán 2 ízben; 1. táblázat). Szabó Erzsébettől született gyermekeit a faluból Gál Ferenc (első három: Sámuel, Klára, Erzsébet)⁶³ és Adorján Ferenc prominens presbiter⁶⁴ (Csősz Katalin férje; István),⁶⁵ kollégái közül Dávidházi János ágyai⁶⁶ (János),⁶⁷ Ecsedy Gábor (I. Gábor, Lajos)⁶⁸ és Kúthi Lajos (Mária, II. Gábor)⁶⁹ feketegyarmati lelkipásztorok,⁷⁰ a vármegye tisztviselői karából Éder János erdőbíró (Juliánna, Ferenc)⁷¹ és Baranyi Anna, Stanislovits György helyi postamester,⁷² aradi alispán⁷³ és királyi tanácsos özvegye⁷⁴ (Sándor) keresztelte.⁷⁵

Molnár János keresztgyermekai	Keresztelés időpontja	A gyermek apja	A gyermek anyja	Megjegyzés, apai foglalkozás
Kováts András	1798.VIII.23.	Kováts György	Kis Ilona	
Áts Mihály	1799.I.23.	Áts Mihály	Szöllősi Erzsébet	
Vékony Sámuel	1799.XII.24.	Vékony István	Nagy Erzsébet	rector
Szabó János	1799.XII.28.	ifj. Szabó Mihály	Héder Sára	
Adorján András	1800.III.15.	Adorján Ferenc	Csősz Katalin	
Polgári Lajos	1800.IV.17.	Polgári János	Pap Erzsébet	notárius Ágyán
Gál Erzsébet	1800.XII.1.	Gál Ferenc	Farkas Mária	
Dávidházi Julianna	1801.I.25.	Dávidházi János	Tóth Mária	prédikátor Ágyán
Kováts Ferenc	1801.III.10.	Kováts György	Kis Ilona	
Ujfalusi Juliánna	1801.III.23.	Ujfalusi Mihály	Szaklányi Zsuzsa	notárius

⁶² BENDA 2002, 5–8.

⁶³ AML, fond 2081, reg. 2, p. 30, 32, 34.

⁶⁴ NRE, b.1. 1802.XII.5-1819.XII.13.

⁶⁵ AML, fond 2081, reg. 2, p. 42.

⁶⁶ AML, fond 2019, reg. 2, p. 80.

⁶⁷ AML, fond 2081, reg. 2, p. 38.

⁶⁸ AML, fond 2081, reg. 2, p. 56, 59.

⁶⁹ AML, fond 2081, reg. 2, p. 62, 75.

⁷⁰ RÁ CZ 1880, 277.

⁷¹ AML, fond 2081, reg. 2, p. 47, 50–51.

⁷² BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 187.

⁷³ MÁRKI 1895, 631.

⁷⁴ AML, fond 226, reg. 62/1822, p. 420.

⁷⁵ AML, fond 2081, reg. 2, p. 65.

Polgár Erzsébet	1801.V.22.	Polgár János	Szatmári Zsuzsánna	presbiter
Tamás Zsuzsánna	1803.IV.7.	Tamás András	Légyszeg Judit	oláh
Adorján Mihály	1803.IV.12.	Adorján Ferenc	Csösz Kata	presbiter
Áts Erzsébet	1804.VIII.26.	Áts Mihály	Szöllősi Erzsébet	presbiter
Polgár Mihály	1804.X.18.	Polgár János	Szatmári Zsuzsánna	
Adorján Ferenc	1804.X.31.	ifj. Adorján Ferenc	Szabó Erzsébet	
Boros Sámuel	1804.XI.22.	ifj. Boros Ferenc	Sándor Sára	gondnok
Adorján Erzsébet	1807.II.7.	Adorján Ferenc	Szabó Erzsébet	
Boros Ferenc	1807.IX.17.	Boros Ferenc	Sándor Sára	presbiter
Szabó József	1808.III.28.	Szabó Sándor	Tóth Kata	
Gál János	1809.IV.10.	Gál János	Timári Erzsébet	
Farkas Sámuel	1811.III.5.	Farkas János	Pap Sára	
Boros István	1812.III.6.	Boros Ferenc	Sándor Sára	
Farkas János	1813.IV.7.	Farkas János	Pap Sára	
Tamás Ferenc	1813.V.24.	Tamás András	Légyszeg Judit	oláh
Higyed Ferenc	1814.III.6.	Higyed Ferenc	Tóth Sára	
Biró János	1815.II.3.	Biró János	Kis Katalin	(leány)tanító
Rostás Mihály	1816.II.11.	Rostás Mihály	János Rózsi	zingarus
Higyed Sámuel	1816.V.9.	Higyed Ferenc	Tóth Sára	
Gál Zsuzsánna	1819.I.23.	Gál János	Timári Erzsébet	
Pap Mihály	1819.III.30.	Pap István	Boros Klára	
Zágonyi Juliánna	1820.IV.6.	Zágonyi István	Osváth Zsuzsánna	rector
Boros Gergely	1821.III.29.	Boros Sámuel	Szöllősi Sára	
Pap István	1821.III.30.	Pap István	Boros Klára	

Pap Zsuzsánna	1823.I.18.	Pap István	Boros Klára	
Higyed Mihály	1823.II.14.	Higyed János	Renitzki Zsuzsánna	
Erdődi Juliánna	1824.V.17.	Erdődi József	Hégely Erzsébet	nobilis
Higyed Erzsébet	1824.X.29.	Higyed János	Remetzki Zsuzsanna	
Higyed Sándor	1827.II.6.	Higyed János	Remetzki Zsuzsanna	
Boros Klára	1827.XII.18.	Boros Sámuel	Szöllösi Sára	presbiter

1. Molnár János keresztyervekei Nagyzerinden és másutt 1798-1827

(AML, fond 2081, reg. 2, p. 29–81.; fond 2019, reg. 2, p. 8.; NRE, b.1. 1801.XI.15-1807.III.20.; b.2. 1827.V.6. 3.)

A Molnár János személye körüli konfliktusok három csoportba oszthatók: az egyszerű laikusok, mint potenciális hallgatóság, a helyi belső személyek, mint a prédikátor alárendeltjei és a más lelkészek, mint jobbára egyenrangú hivatásbeliek halmazára. Mindhárom körbe viszonylag kisszámú, de annál említésre méltóbb esetek csatározhatók.

1. Kapcsolata a hívekkel

Hallgatókkal való összetűzésére három konkrét példa akad. 1801-ben Pap Mihály kipredikálásával vádolta a vizitáció előtt, 1820-ban pedig Ács Mihályról állította presbitertársa, hogy a kocsmában lelkészt becsmérő kinyilatkoztatást tett (az egyházközségi anyagi hiány okozójaként nevezte meg), ezek terítékre kerülése azonban az elkövető meghunyászkodását és legalább formális megbocsátást vont maga után. Vékony István rektor visszahívásának esete érdekes mozzanata a pap és az egyháztanács ellentétének, mely szintén előbbi megkövetéséhez vezetett Megyaszi János részéről, aki bíróként az események vezéralakja lehetett.⁷⁶

Nemes Osváth György egyszemélyben az uraság kocsmárosa⁷⁷ és a faluközösség gyakori bírójá,⁷⁸ ezáltal Nagyzerind köz- és egyházi életének egyaránt kihagyhatatlan szereplője volt. A rektorságról letett, emiatt a Molnár magatartására és pártfogói körére megorrolt Czapfalvi János 1810-ben kifejezetten őt ajánlotta az egyházlátogatók figyelmébe, „mivel az leg jobban kimeri mondani mind Tiszteletes Ur, mind Adorján Ferentz ellen az Helység edjező sententziáját”.⁷⁹ 1813-ban a földbirtokos úrbéri spekulációi okozta nehézségekre és a köznép előljárók

⁷⁶ BÍRÓ 2023, 79–80, 86, 95.

⁷⁷ NRE, b.1. 1802.V.28.

⁷⁸ NRE, b.1. 1809.IV.3-1812.VII.13, 1815-1816.II.18.

⁷⁹ TtREL, I.29.a.2. 1810.X.20.

elleni zúgolódására hivatkozva egyoldalúan bejelentette a traktusnak, hogy a község a klérumnak nyújtott szolgáltatások terén megszorításokat kíván és fog eszközölni. Ez egyebek mellett az elmúlt évek parochiális háznál folytatott robotmunkáit is érintette, ami valójában nem volt része az írott prédikátori konvenciónak, és a szegényebb lakosok teljesítése érdekében az akkori bíró (történetesen Adorján Ferenc) árestomozásra volt kénytelen.⁸⁰ Mindebből kitűnik, hogy Osváth az egyházi előljárókkal folytatott levelezésében nem átalított védelmébe venni a communitas érdekeit, akár saját lelkészével szembemenve és a kocsmárosként általa képviselt földesurat is némileg kedvezőtlen, de hiteles színnel ábrázolva. Hogy mennyire gyakran játszott közvetítő funkciót a falu, a birtokos és az egyház között, azt az Udvari Kamara Bécsben őrzött iratainak ismeretében lehetne teljeskörűen felmérni, ami tovább árnyalhatná a prédikátorral való viszonyáról alkotott képünket.

Az egyes tüskék ellenére Molnárnak támogatói is akadtak, kiknek kategorizálásától azért tekintek el, mert a pozitív és a hallgatólagosan akceptáló hozzáállás általában ritkábban vagy kevésbé látványosan jut kifejezésre, ezáltal nehezebben ragadható meg, mint az elutasító, vetekedő magatartásformák, így egyértelműbben körülírható a vele bármi okból ellenszegülők, mint az együttműködő, szupportív elemek csoportja. Kedvező kapcsolat valószínűsíthető a helyi keresztkomákkal, illetve a lojálisnak leírt Adorján Ferencel és a papbecsmérlés miatt keresetet indító Máté Szilágyi Andrással,⁸¹ nem utolsósorban Molnár Benjáminnal, aki zerindi jegyzőként részt vett presbiteri üléseken és komoly oszlopa lehetett a közösség-szervező munkának.⁸²

2. Kapcsolata a helyi tanítókkal

Molnár János hosszú szolgálati ideje alatt számos tanító – 10 rektor és 4 preceptor – váltakozott a községben, noha érkezésekor csak előbbi állás létezett. Ezt 1792 óta Vékony István töltötte be,⁸³ kinek korhely és hanyag magatartása, az egyházlátogatók előtti részeges szereplése⁸⁴ 1802-ben konzisztórium általi elbocsátáshoz vezetett, amely egyúttal hároméves ciklusokra szabta a rektortartást.⁸⁵ Vékony rövidesen Vadászón állt munkába, a zerindi előljárók egy része (Szathmári Benjámín, Magyar Ferenc, valamint az őt marasztaló Gellén Ferenc és Megyaszai János) azonban vissza akarta hívni, ezért a következő egyházmegyei közgyűlés berekesztése

⁸⁰ TtREL, I.29.i.209. A' N[agy]Zerendi. Ekk[ész]i]a többé nem akar – mint eddig – földet váltani Rektorának a' nagyon megterhelt arendás pusztánn. 1813.III.2.; NRE, b.1. 1811.XII.17-1812.VII.13.

⁸¹ BÍRÓ 2023, 86.

⁸² Az ő idejére tehető a lelképásztori konvenció megjobbítása is. NRE, b.1. 1808.II.28.

⁸³ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

⁸⁴ BÍRÓ 2023, 80.

⁸⁵ NRE, b.1. 1802.XII.5.

után Lázár Pál bélzerindi prédikátorhoz fordult egy levél megfogalmazása és leírása végett. A presbiterek egy a községük pecsétjével előre ellátott papírt adtak át a lelkésznek, aki hazatérése után rektor fiával, Dániellel jegyeztette le az egyeztetett szöveget. A zerindi pap megkerülése csakhamar kitudódott és 1803-ban traktuális gyűlés elé került, ahol az előjárók azzal védekeztek, hogy lépésük félreértés következménye volt, mivel egy esperesi levélből arra következtettek, hogy az meg akarja hagyni iskolájukban Vékonyt,⁸⁶ akit a fórum Megyasaival együtt Molnár presbitérium előtti megkövetésére kötelezett.⁸⁷ Ennek ellenére az „imposturák” kivizsgálása 1804-ben is tartott, mert az akkori gyűlés nem tartotta elégségesnek az érintett presbiterek magyarázatát, ezért a következő ülésre halasztotta annak lezárását.⁸⁸

Czapfalvi Jánossal (1805-1810) való viszonya még kevésbé volt felhőtlen. Ennek első dokumentálható rezzenése Molnár 1807-es folyamodványa a tanító exmissiója vagy facultatioja iránt, amire az esperesség nem adott lehetőséget, mivel az eklézsia, a rektor és a lelkipásztor számára egyaránt szükségtelen és káros lépésnek ítélte meg.⁸⁹ 1809-ben a konzisztórium meghagyta Czapfalvi számára a deáknyelv tanítását az ezért járó szolgáltatással – e megfogalmazásból sejthető, hogy egyebekben korlátozták⁹⁰ –, majd 1810-ben „némely alacsony lelkű Embereknek titkos intselkedések miatt” leváltotta,⁹¹ utódja ironikus módon a soron következő legátus lett.⁹² A Gyarmathi Ferenc esperesnek írt sérelemlevelében a helység despotaként aposztrofált Molnár és Adorján Ferenc alóli felszabadítását sürgette, hangsúlyozva a prédikátor viszszaeséseit és meggyőződését, hogy Adorján kész lesz elsimítani azokat az egyházlátogatókat előtt.⁹³ Molnár és Czapfalvi útjai a panaszos fél Gyulaváriba rendelkezésével – ahol már amúgy is gondok mutatkoztak a lelkész és az egyházközség kapcsolatában⁹⁴ – látszólag hosszú időre, de csak részben váltak el. 1826-ban az aradi vegyes protestáns közösség tagjai a nagyzerindi paphoz fordultak levélben segítségért, miszerint az 1819 óta Gyorokon prédikáló⁹⁵ Czapfalvi a napokban esedékes egyházmegyei közgyűlésen káplánkérelmet készül benyújtani, ezzel

⁸⁶ TtREL, I.21.h.1. 192. Lázár Pál írásos közreműködései korábban is ismeretesek voltak a Békési Egyházmegye előtt: az erdőhegyiek vele elégedetlen tábor 1799-ben azzal vádolta akkori lelkipásztorát, hogy üzletszerűen foglalkozik kérvényírással. TtREL, I.29.a.2. 1799.V.7. 115.

⁸⁷ BÍRÓ 2023, 79.

⁸⁸ TtREL, I.29.a.2. 1804.III. 180. Az ügy folytatását ennek ellenére talán kegyeleti okból sem találjuk a jegyzőkönyvben, mert a vadászi rektor 1805. május 10-én elhunyt. AML, fond 2077, reg. 2, p. 12.

⁸⁹ TtREL, I.29.a.2. 1807.II. 196.

⁹⁰ NRE, b.1. 1809.IV.3.

⁹¹ TtREL, I.29.i.209. Czapfalvi János emeritus rektor levele az esperesnek. 1810.X.20.; NRE, b.1. 1810.II.19.

⁹² <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/534/> Nem kizárt, hogy csak azért esett Tárkányi Péter személyére a presbitérium választása, mert ő volt „kéznél”. Hiányosságai hozzájárulhattak ahhoz, hogy a ciklus leteltével nem marasztalták, s végül őt is az utolsó legátus követte. TtREL, II.1.h.2.

⁹³ Zárásképpen a szeniorinak egy ötakós hordót is ígért megbecsülése jeléül. TtREL, I.29.i.209. Czapfalvi János emeritus rektor levele az esperesnek. 1810.X.20.

⁹⁴ TtREL, I.29.a.2. 1811.II. 61.

⁹⁵ TtREL, I.29.a.2. 1819.II. 348–349.

is akadályozva önálló gyülekezetté formálódásukat. Így nem csak megerősítene Arad leányegyházi státuszát, hanem – a gyoroki teendők segédlelkészre bízása után – ő maga jönne köztük ígét hirdetni, ami szintén szembemenne „egy ide Aradra való kitanult fiatal tiszteletes urért” való esdeklésükkel. Az ügy rövid távú kimenetele közgyűlési protokollum hiányában nem ismert, mindenesetre a vármegyeszékhely még Molnár életében, 1829-ben levált a gyoroki egyházközségről és létrehozta ekléziáját.⁹⁶

A következő dokumentálható incidens Tárkányi Péter „utódlása” kapcsán merült fel (1813).⁹⁷ Bár az előljárói levél köszönetteljes belenyugvást említ az esperes által jelölt Dávidházi János pankotai tanító,⁹⁸ az ágyai prédikátor fia vonatkozásában, rögtön megjegyzi annak friss jegybontását, melyet Molnár kettős érintettsége (a saját felesége „exxsével”⁹⁹ jegyezte el) tesz kényesebbé, ami más rektori személy kirendelését indokolja.¹⁰⁰ Az ifjú ennek ellenére hamar új álláshoz és feleséghez jutott, hiszen október 17-én rittbergi iskolamesterként lépett frigyre falubelijével, Pap Rebekával. A két lelkésszomszéd közötti kapcsolat is átvészelhette ezt a kínos epizódot, mert Molnár pár hónap múlva Dávidházi Mária esküvőjén tanúskodott.¹⁰¹

1815-ben az egyháztanács utolsó alkalommal kívánt Debrecenből olyan rektort kérni, akit a kollégium ajánl, mert a fiúiskola növendékei az elmúlt öt évben „az Éneklésbenn igen kevés gyarapodást vettek, melly hibát ha a jövőendő béli Rector Úr helyre nem hoz; annakutána kéntelen lészen [...] a’ Rector hozást a’ Debretzeni Collegiumtól egészszen el vonni; és másképpen az [i]ránt gondoskodni”. Bors Sámuel azzal a feltétellel lépett az önként lemondott Kardos Imre helyére, hogy éneklésben jártas emberként minden nap maga énekel tanítványaiával a templomban,¹⁰² azonban több ízbeni paráznságával hamar szégyent hozott hivatására, a leánytanítóval történő kibékülése miatt mégis tisztségében hagyták azzal a feltétellel, hogy a legkisebb majda-

⁹⁶ CSECSI 1897, 11–12. Az aradi hívek nem minden ok nélkül fordultak Molnár Jánoshoz a Czapfalvival támadt ellentét kapcsán, hiszen a szárnyait bontogató kicsiny, de növekvő közösségben az ország távoli vidékeiről érkezettek mellett szép számban találunk a vármegye református ekléziáiból, így Nagyzerindről elszármazottakat is. AML, fond 2026, reg. 102, p. 38–59. Ebből adódóan Molnár neve nem csenghetett ismeretlenül az ambíciózus egyházszerzők számára, akik tiszttában lehettek a két klerikus nem minden feszültségtől mentes korábbi viszonyával. (Mindez arra utal, hogy a lelkész és a tanító hivatali egymásrautaltságának fonákjai az egyszerű ember számára is tapinthatóak voltak.) Másik nyomós okuk lehetett, hogy a gyűlés helyszíne Zerind volt, ami kitűnő alkalmat nyújtott az aradi függetlenségi érdekek Molnár személyén keresztül történő érvényesítésére.

⁹⁷ TtREL, I.29.i.209. A’ N[agy]Zerendi. Ekk[ész]a többé nem akar – mint eddig – földet váltani Rektorának a’ nagyon megterhelt arendás pusztánn. 1813.III.2.

⁹⁸ TtREL, I.29.a.2. 1813. 254.

⁹⁹ Nem olvasható ki egyértelműen, hipotetikus értelmezésem szerint extráneus (kívülálló).

¹⁰⁰ „[...] Prédikátor Úr és ő közötté [...] tudjuk azt: hogy ennél fogva nem reménylhetnénk olyan együtt való Lakozást, mellynél fogva a’ tartós egyesség Tiszteletes Urunk és a’ nevezett Iffjú között a’ mi örömünkre lehetne.” TtREL, I.29.i.209. N[agy]. Zerend Debretzenből kívánna osk[ola]. mestert. 1813.III.3.

¹⁰¹ AML, fond 2019, reg. 2, p. 58.

¹⁰² NRE, b.1. 1815.I.30.

ni hiba esetén is elbocsátják.¹⁰³ Erre igen hamar sor került, mert Bors kapván az alkalmon saját házában próbált megrontani egy 14 éves lánynövendéket, aki a tett kitudódása után maga is kitálalt a presbitériumnak; nem csoda, hogy a zerindiek még 1816-ban megszabadultak a fajtalanságairól hírhedt oktatótól.¹⁰⁴

Zágonyi István 1818-ban már az anti iskolából¹⁰⁵ érkezett Zerindre, ahol viszonylag hosszú időt, tíz évet töltött. Tanítása mindvégig dicséretes volt, a lelkész gyakori betegeskedése alatt „a’ Papi Hivaltalt, a szent predikállásokban viselte” (ez megszokott életképe volt a korabeli református egyházközség működésének), s a hívek körében olyan népszerűsége tett szert, hogy Molnár halála után az előjárók őt próbálták első körben prédikátoruknak megszerezni¹⁰⁶ – és ezáltal falujukba visszahívni, hiszen 1828-ban Gyomára távozott segédlelkésznek.¹⁰⁷

Mint láthattuk, a hierarchikus lelkész-tanító kapcsolat negatív vonatkozásai jól tetten érhetők, míg a kedvező kontaktusra legtöbbször nincsenek egyértelmű adatok, csupán kapaszkodók, de ezek is félrevezethetnek. Molnár három tanító gyermekének is keresztapja lett (1. táblázat), de pozitív viszonya csak Zágonyi Istvánnal mutatható ki, míg Bíró János kapcsán ez csak feltételezhető, Vékony Istvánnal pedig utólag szembekerült; ugyanakkor közös bennük a legalább egy évtizedes zerindi hivatalviselés.¹⁰⁸ E fejezetben kizárólag olyan oktatók bemutatására került sor, akiknek Molnárral való kapcsolata valamilyen formában adatolható, kivéve Petrányi Györgyöt, akire a Molnár családtörténetével foglalkozó tanulmányban térek ki.

3. Kapcsolata egyházmegyei lelkészeivel

A Molnár Jánossal szimpatizáló papság körébe azon környékbeli református lelkipásztorok sorolhatók, akikkel egymás gyermekeit tartották keresztvíz alá. Elsőként az ágyai Dávidházi Jánossal alakult ki ilyen viszony – Molnár 1801-ben lett I. Dávidházi Julianna keresztatyja¹⁰⁹ –, majd egy bő évtized múltán Ecsedy Gábor és Kúthi Lajos is szentségben részesítette két-két gyermekét. Utóbbiak érintettségét időszerű feketegyarmati szolgálatuk indokolhatta, mert előbb és utóbb sincs példa keresztapaságukra, minthogy pedig a vonatkozó egyházközség 1840

¹⁰³ TtREL, I.29.i.209. Bors Sámuel rektor reverzálisa 1816.VI.6. A vizitáció a panaszok mellett egyébként úgy találta, hogy jól tanít. TtREL, I.29.h.1. 1816.XII.2. 276.

¹⁰⁴ TtREL, I.29.i.209. Bors Sámuel rektor egyházfegyelmi ügye. 1816.XII.8.

¹⁰⁵ TtREL, I.29.i.209. Zágonyi István kérelme egy békési egyházmegyei hivatalba való áthelyezése iránt. 1818.III.11.

¹⁰⁶ „...Lakossaink tsak a’ Tisztelt Corrector úrban reménylik Ekkleziánk nagy veszteségét ki pótolttatni.” BML, fond 145, dos. 11/1830, p. 33.; HEGYI 2021b, 117–118.

¹⁰⁷ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/527/>

¹⁰⁸ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

¹⁰⁹ AML, fond 2019, reg. 2, p. 8.

előtti keresztelési anyakönyveinek tartalma, meg- és hollétének körülményei nem ismertek,¹¹⁰ csak feltételezhetjük, hogy Molnár is viszonzta az akkori szomszédok gesztusait. Dávidházi-val ápolt elmélyültebb kapcsolatát hipotetikusán igazolhatja, hogy 1814. május 12-én házassági tanúja volt az ágyai lelkész legkedvesebb lányának,¹¹¹ Máriának, aki nem sokáig élvezhette Tóth Péter gyulai notáriussal összekötött életét, mert 1819. április 29-én férje városában elhunyt.¹¹² Öt nappal később Molnár adta össze II. Juliánnát Budai Antal kabai prédikátorral,¹¹³ 1824. november 21-én pedig Teréziát Kerekes Ferenc debreceni professzorral.¹¹⁴ A két pap kontaktusáról emellett pozitívan árulkodik, hogy Dávidházi egy szeniornak írt levelében megemlíti Molnárt, mint két címzett közötti lehetséges közvetítőt,¹¹⁵ következő alkalommal pedig személyesen vele küldi írását Debrecenbe.¹¹⁶ Kúthival szintén rokonszenvező viszonya lehetett, aki egyik traktuális küldetésük leírásában „Tiszt[ele]tes]. Komámnak” hivatkozta őt,¹¹⁷ ezzel szemben Molnár mindkettőjüket „Uramnak” nevezi.¹¹⁸

Kollégái közül Szilágyi Mihállyal támadt konfliktusa annak gyarmati papsága idején. 1804-ben bepanaszolta elődjét, amiért hirdetőlevél nélkül esketett meg gyülekezetében egy zerindi hívet, valamint a panaszos távollétében és megkérdezése nélkül Zerinden hajtott végre egy másik házassági ceremóniát, az ezért járó 1 rajnai Ft stólat is beszedve. A traktus megintette Szilágyit illetlen magatartásáért és a stóla átadására kötelezte,¹¹⁹ erre azonban nem került sor. Az ügyet 1805 telén újfent tárgyaló egyházmegyegyűlés végül megváltoztatta korábbi döntését, melynek fejleményeként a gyarmati lelkész megtarthatta az eklézsiáján kívül szedett esketéspénzt, azonban mindkét fél magatartásaiban megkereste a méltatható és a felróható elemeket, némileg diplomatikusan. Álláspontja szerint Szilágyi nem önként, hanem „hogy a’ F[ekete]. Gyarmathi Nász Népe, a’ nagy sáros utban el-ne-setétedjen” ejtette meg a lakhelyük szerint egyes párok egyházjogilag csorbát szenvedő összeadását, mert zerindi lelkésztársa egyházközségén kívül tartózkodott, aznapi hazatérésére felesége szerint nem lehetett számítani. Molnár dicséretet kapott, amiért a felsőbb szabályoknak eleget tenni kívánt, de meginttetett, hogy „a’ sok szükségtelen excursiokat el-távoztassa” (ebből fakadt a testimoniális hiánya is), míg Szilá-

¹¹⁰ AML, fond 2042, reg. 1.

¹¹¹ AML, fond 2019, reg. 2, p. 83.

¹¹² AML, fond 2019, reg. 2, p. 58.

¹¹³ AML, fond 2019, reg. 2, p. 61.

¹¹⁴ AML, fond 2019, reg. 2, p. 66.

¹¹⁵ TtREL, I.29.i.209. Dávidházi János esperesnek írt levele a Kiss P[ista]. János szította elégedetlenségről. 1817.I.7.

¹¹⁶ TtREL, I.29.i.209. Dávidházi János esperesnek írt levele a Kiss P[ista]. János elleni vádakról. 1817.I.19.

¹¹⁷ BML, fond 145, dos. 10/1829, p. 64.

¹¹⁸ TtREL, I.29.i.209. N[agy]Zeréndi Pred[iká]tor T[iszteletes]. Molnár János Úr, azon esetre, ha T[iszteletes]. Kúti Lajos Úr Gyulánn nem maradhatna, a’ helyébe való rendeltetését kéri. 1817.III.19.

¹¹⁹ TtREL, I.29.a.2. 1804.III. 179.

gyi azt a tanácsot kapta, hogy „ezután, mikor a’ Publicumnak ír, pennáját jobban meg-vakarja, a’ vagdaló és sértő szokat el-távoztassa”, emellett 6-6 rajnai Ft vizsgálati díjat is fizetniük kellett. Ez és az excludatio kilátásba helyezése mögött a döntéshozók azon reménye állhatott, hogy a két szomszéd prédikátor végleg felhagy a káros versengéssel.¹²⁰ Ez a későbbiekben valóban bekövetkezhetett, ugyanis Szilágyit 1815-ben már vadászhivei is el akarták távolítani, a panaszok kivizsgálásán résztvevő és a jelentést készítő Molnár azonban „akárkitől is helybe hagyást érdemlőknek” írta le egykori haragosa lelki gyakorlatát.¹²¹

Szilágyi, Ecsedy és Kúthi példáját látva arra juthatunk, hogy Molnár János lelkészi keresztkomáinak kiválasztódásában, illetve a kollegiális ellentétek kiéleződésében Feketegyarmat közelsége kulcsszereppel bírt, hiszen a fentiek csak e minőségükben kerültek a zerindi pappal ilyen viszonyba. Ez arra utal, hogy Molnár emberi kapcsolataiban – bár sokszor sokfelé járt – döntő jelentősége volt a földrajzi távolság kicsinységének, ezért Ecsedyvel látszólag futó kontaktusa volt, a stólaügy után pedig Szilágyival is csupán egy alkalommal akadt teendője, jóllehet egyikük eklézsiája sem volt számottevően messze. A szintén szomszédos Ant és Tamásda lelkészeivel való viszonya talán az 1822-ig tartó traktuális különállás okán sem dokumentálható.

A legátusi szolgálat alkalmat jelentett a legátusnak és a fogadó gyülekezetnek, lelképásztornak egyaránt, hiszen előbbi esetleges szolgálati helyet, utóbbiak potenciális „szolgát” és szolgátársat ismerhettek meg. Molnár alatt olyan követek fordultak meg Nagyzerinden, akik később traktuális kollégaként tisztelhatték őt, mint Tar János (1798. pünkösd),¹²² aki 1808-ban pályázott is üresedni látszó állására,¹²³ Szirbik Miklós (1800. húsvét) és Nagy Sebestyén (1799. karácsony), a majdani rektorok közül Tárkányi Péter (1810. húsvét),¹²⁴ Kardos Imre (1813. húsvét) és Mózes Mihály (1827. karácsony),¹²⁵ a szomszéd lelkészek fiaiból Dávidházy Sámuel (1809. húsvét),¹²⁶ Lajos (1812. és 1813. húsvét) és László (1818. húsvét és karácsony), illetve Némethi Farkas (1828. húsvét),¹²⁷ de itt végzett ünnepi szolgálatot Kerekes Ferenc (1806. húsvét)¹²⁸ és Hajnal Ábel (1824. karácsony)¹²⁹ békési lelkész-esperes¹³⁰ is. (Az 1819 húsvétján itt járó Szilágyi József a hasonló nevű dobozi, korábban gyarmati pap fiával lehet azonos.)¹³¹

¹²⁰ TtREL, I.29.a.2. 1805.II. 184–186. Az esetről röviden: BÍRÓ 2023, 79.

¹²¹ TtREL, I.29.i.209. Jelentés a vadászhi lelkészügyéről. Dátum nélkül.

¹²² <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/534/>

¹²³ TtREL, I.29.a.2. 1808.II. 222.

¹²⁴ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/534/>

¹²⁵ TtREL, II.11.h.2.

¹²⁶ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/534/>

¹²⁷ TtREL, II.11.h.2.

¹²⁸ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/534/>

¹²⁹ TtREL, II.11.h.2.

¹³⁰ ZOVÁNYI 1977a, 61–62.

¹³¹ TtREL, II.11.h.2.; RÁCZ 1880, 277.

Nincsenek ismereteink arra vonatkozóan, hogy más egyházak környékbeli képviselőivel milyen kapcsolatot tartott fenn. A világi főgondnok 1802-ben írt körlevele arra utasította a lelkipásztorokat, hogy a protestáns helységeiben végzett lélekszámfelmérést a feletteseik számára elkérő plébánosokkal közöljék, hogy csak a debreceni püspöknek tartoznak azt bemutatni.¹³² A maroknyi nagyzerindi katolikus Kisjenő filiáját képezte,¹³³ és csak a közeli városokban (Gyula, Nagyszalonta, Sarkad) volt ilyen gyülekezet. Hasonlóan homályos a helyzet az ortodox eklézsiaszomszédok (pl. Kisjenő, Szintye, Tamásda) vonatkozásában. A matrikulában óhitű személlyel kötött házasságot csak elvétele találunk¹³⁴ (katolikussal pedig semmis lett volna),¹³⁵ ami egyfelől hűen tükrözi a tanulmány elején ecsetelt állapotot, másrészt arra utal, hogy a helyi nem-reformátusok egy felekezetüknek megfelelő közeli egyházközséghez tartoztak, annak hitéleti alkalmain vettek részt,¹³⁶ esetleg idővel oda is telepedtek át.

A szűkebb lelkészi szolgálat – hitélet és példamutatás

A közösség demográfiai adatainak legbeszédesebb bázisa az anyakönyvek csoportja. Molnár János idején 2068 fő nyert keresztséget, 1778-at temettek el (kérdéses, hogy ebből hányat végeztek a rektorok), illetve 400 esketésre és 83 hirdetőlevél kiadására került sor. Ezenbelül megkeresztelte 12 gyermekét, 4 unokáját és Osváth Imre esperest, megeskette bátyja özvegyét és két lányát, eltemette fivérét, két fiát és egy unokáját, összesen két jegyzőt.¹³⁷

Papi működésének számos aspektusáról árulkodnak a vizitációs feljegyzések is. Őt és családját hivatalosan is elfogadta a közösség, hallgatósága rendszeresen részt vett a sákramentumok föl vételében,¹³⁸ személyét a vizitátorok szorgalmasnak ítélték,¹³⁹ egyes vizsgálendő elemek mégis felemásnak találtattak. A prédikátort időben kifizette a gyülekezet, a rektor azonban kocsit kellett béreljen a neki járó természetbeni szolgáltatások behajtására, ami a látogatók szerint embertelen és felesleges gyakorlatnak minősült,¹⁴⁰ megoldásképpen az előljárókra bízták a tanítói bér beszédését. A lelkész ugyan kielégítően vezette a matrikulát, a királyi rendeletekkel és a kánoni szabályokkal is általában napirenden volt, utóbbiakat a vizitáció 1803-ban gyalázatos állapot-

¹³² NRE, b.1. 1802.III.5. 2.

¹³³ <http://szeged-csanad.hu/leveltar/sematizmus-1813/>

¹³⁴ AML, fond 2081, reg. 2, p. 117–164.

¹³⁵ NRE, c.1. 3.

¹³⁶ Erre utal Bóra Mihály római katolikus helyi ispán '48-as honvéd fiainak zerindi születése is, ami nem szerepel a helyi anyakönyvben. BONA 1998, 202–203.

¹³⁷ AML, fond 2081, reg. 2, p. 29–86, 121–148, 165–167.; fond 2086, reg. 7, p. 2–79.; MÁRKI 1895, 207.

¹³⁸ TtREL, I.29.h.1. 1799.V.8. 82.

¹³⁹ TtREL, I.29.h.1. 1800.XI.4. 50.

¹⁴⁰ HEGYI 2022, 352.

ban találta, ami megfeddést vont maga után,¹⁴¹ a megfelelő iratok beszerzésére tett ígéretei pedig 1804-ig beteljesületlenül maradtak.¹⁴² Kezdetben szintén elmarasztalásra adott okot, hogy a két nem diáksága nem volt elkülönítve,¹⁴³ ezért 1801-ben önálló leányiskolát hoztak létre, a preceptor lakhatásának körülményeiben azonban még számos kivetnivaló akadt.¹⁴⁴ Az egyházi fenyték gyakorlására gazdagon találunk példát, jóllehet a látogatók elvértve ennek hiányáról is megbizonyosodhattak.¹⁴⁵

Molnár legtöbb bonyodalma az exkurzusokból származott. 1802-ben hívei azzal a feltétellel marasztották, hogy többet lesz jelen a templomban.¹⁴⁶ 1803-ban a vizitátorok előtt egy keresz-
tetlenül elhunyt gyermek esete miatt kénytelen volt elismerni, hogy a múlt évben négyezer hagyta el eklézsiáját gazdasági okokból.¹⁴⁷ Az 1804-es stólabotrány szintén Molnár hosszabb időt átfogó távollétére mutat, Czapfalvi János 1810-es panaszlevele pedig másfél hetes átányi kitérőjét is megemlíti!¹⁴⁸ A kor lelkészétől elvárták, hogy parókiáját huzamosabban ne hagyja el (különösen magánügyben), és az általa folytatott gazdasági tevékenységet is nemkívánatosnak ítélte a közvélemény, mégsem volt egyedülálló az ideális református papi teendők halmozán kívül eső foglalkozás. Ezt erősíti meg Molnár szűkebb pártfogói környezete is: Dávidházi János már hódmezővásárhelyi tanári éve alatt is intenzíven foglalkozott termény- és állat-, majd könyvkereskedéssel,¹⁴⁹ Kúthi Lajos szintén vásárokról járt – a gyulaiak panaszai szerint ez az ő esetében is a lelki gyakorlat rovására ment –, emellett italt mért és disznót tartott parókiáján.¹⁵⁰ A mindemiatt egyházi és laikus körben elszenvedhető presztízsveszteség mértéke számos tényezőtől kifolyólag nem volt azonos, mert míg Kúthi utóbbiak forrongása miatt került az egyházmegyei figyelem centrumába és kényszerült végül távozásra, Molnárt inkább előbbiek bírálták, mégsem okoztak törést a pályáján (a traktuális gyűléseket nagyobb horderejű feyelmi ügyek is terhelték).¹⁵¹ Tanítóitól egyébként 1811-től elvárta, hogy jelentsék neki, ha „Házaitól távol lenni akarmennyi ideig is kívánnának”.¹⁵²

¹⁴¹ TtREL, I.29.h.1. 1803.XI.26. 189.

¹⁴² TtREL, I.29.h.1. 1804.X.30. 212.

¹⁴³ TtREL, I.29.h.1. 1799.V.8. 83.

¹⁴⁴ TtREL, I.29.h.1. 1804.X.30. 212.

¹⁴⁵ 1801-ben lesújtó képet alkottak a nagyzerindi férfiak erkölcséről, Molnár utolsó évében pedig úgy látták, hogy az egyházfegyelem „nem a’ legjobb karba van”. BÍRÓ 2023, 81.; BML, fond 145, dos. 11/1830, p. 69.

¹⁴⁶ TtREL, I.29.h.1. 1802.XI.15. 168.

¹⁴⁷ TtREL, I.29.h.1. 1803.XI.26. 189.

¹⁴⁸ TtREL, I.29.i.209. Czapfalvi János emeritus rektor levele az esperesnek. 1810.X.20. Mivel ez túl messze volt ahhoz, hogy ott érdemben gazdálkodhasson, feltehetően családi vagy egyéb személyes okokból ment oda.

¹⁴⁹ SZÁSZ 2011, 9.

¹⁵⁰ SZÁSZ 2013, 181.

¹⁵¹ HEGYI 2018, 118–119, 123, 149.

¹⁵² NRE, b.1. 1811.XII.17.

Lelkésztsége második felében már nem találunk panaszt rá – tanítását, erkölcsét tetszőként tartották számon¹⁵³ –, és az őt körülvevő tanítókkal is egyre kevésbé merültek fel problémák, így módon a Szalontai Egyházmegye egy dicséretes működésű lelkiatyaként ismerhette.¹⁵⁴

Szent beszédeiből ugyan közvetlenül egyet sem ismerünk (a traktus csak 1805-ben írta elő az új lelkipásztorok igehirdetési szövegeinek esperes számára való megküldését),¹⁵⁵ sokat meríthetünk Zágonyi István rektor ágendás kötetéből,¹⁵⁶ akinek lelkész-helyettesítő munkájáról már szóltam. A könyvben a kor néhány homiletikai normája tükröződik¹⁵⁷ a különféle halotti (közönséges, szerencsétlenség, gyermekszülés, öregkor) és keresztelési (közönséges, idétlen) formulák megjelenésében, de esketésre, valamint templomi és házi úrvacsora-szolgálatra írt szöveget is tartalmaz. Mivel csak egy dátum (1827. július 2.) szerepel benne, nem állapítható meg bizonyosan az egyes szertartásszövegek lejegyzésének időpontja,¹⁵⁸ viszont nem kizárt, hogy a szerző későbbi káplánságai során is hasznát tudta venni. Minthogy Zágonyi korábban is számos gyülekezet tanítójaként szolgált,¹⁵⁹ feltételezhető, hogy eredetileg nem készült papnak, és csak Molnár egészségi állapota miatt volt kénytelen vállalni a lelkeszi feladatokat. Ebből kifolyólag számolni kell azzal, hogy a rektor kézikönyve a prédikátor hatása alatt íródott, vagyis az egyes liturgiák lebonyolításának tartalmi-technikai mikéntjét részben vagy egészen Molnár tevékenységéből merítette.

Építőmunka, szeretetszolgálat és gazdálkodás

Egy gyülekezet anyagi helyzetét, esetleges gyarapodását jól jelzi annak kölcsönzési gyakorlata. Az 1801-es számadáskor a nagyzerindi egyház bevételeinek egyharmadát többek között az előző gondnok és négy egyházfi (egyikük még Szilágyi Mihály idején volt hivatalban) restanciái tették ki.¹⁶⁰ 1813-ra a kintlévőség aránya már meghaladta a teljes summa felét, a legtöbb hitelt Osváth György és id. Adorján Ferenc helyi tisztségviselő, valamint Egyed Gábor szolgabíró (500 rajnai Ft-os tartozása jócskán meghaladta az 1801-ben jegyzett adósságok összértékét!)

¹⁵³ TtREL, I.29.h.1. 1816.XII.2. 276.; 1818.IX.14. 321.; 1819.X.27. 339.

¹⁵⁴ TtREL, I.1.s.22. 55, 65, 69.

¹⁵⁵ TtREL, I.29.a.2. 1805.II. 188.

¹⁵⁶ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/544/>

¹⁵⁷ SZETÉY 2011, 460–472.

¹⁵⁸ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/544/>

¹⁵⁹ <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/oldal2/ekl2.htm>; BML, fond 287, reg. 57, p. 9.

¹⁶⁰ BML, fond 145, dos. 1/1773-1807, p. 148.; <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/531/>

vette fel, de Molnár is folyamodott ilyen lépéshez.¹⁶¹ Az egyházközség építőanyaga alkalmanként szintén kölcsön tárgyat képezte.¹⁶²

Működése alatt humanitárius jellegű presbiteri rendelkezések is születtek. Támogatták az erdőhegyi (1811)¹⁶³ és a pesti templomépítést (1818),¹⁶⁴ valamint 25 rajnai Ft-tal járultak a Debreceni Kollégium akadémiai tagozatának építési költségeihez („ha építeni látják akkor többre is ígérük magokat”, 1810).¹⁶⁵ Adatok vannak az ott „szükölködő Deák Iffjaknak” tett pénz- és búzaajánlásokról (1800,¹⁶⁶ 1802,¹⁶⁷ 1811,¹⁶⁸ 1815),¹⁶⁹ a Pápai Kollégiumnak szánt hozzájárulások közül traktuális szinten messze kimagasló zerindi adományról (1822),¹⁷⁰ de Molnár egykori iskolája (1818),¹⁷¹ továbbá a váci siketnéma-intézet is részesült a jótéteményekből (1823).¹⁷² A közösség lelkésze iránti szimpátiáját skálázhatja a tény,¹⁷³ hogy az esperesség lelkészözevényekre és árvákra vonatkozó kasszáját évente átlagosan 11 rajnai Ft-tal gyarapította, mellyel többnyire a nagyszalontai élmezőny felé tendált, legkedvezőbb esetben negyedikként szerepelt a jóval kedvezőbb anyagi potenciállal rendelkező Szalonta, Sarkad és Körösnagyharsány után (1824), a vármegyében általában Kispereg, ritkábban Erdőhegy és Ágya előzte meg. Az egyes református eklézsiákat segítő recurrensi kasszákat illetően Zerind aránylag még nagyvonalúbbnak mutatkozott: 1823-ban Szalonta és Sarkad, 1829-ben Szalonta és Komádi mögött a harmadik helyre kapaszkodott fel, vármegyéjében általában a legadakozóbb gyülekezetnek bizonyult (2. táblázat).¹⁷⁴ Az eklézsia szegényeit a közös kasszából segítette,¹⁷⁵ akár bakancsot is készítve nekik.¹⁷⁶ Mindemellett figyelemre méltó, hogy az idegen búzavásárlókkal szemben kedvezőtlenebb árakat támasztott vagy elzárkózott tőlük,¹⁷⁷ tiltotta az „alamisnára méltó voltokat” bizo-

¹⁶¹ BML, fond 145, dos. 2/1807-1821, p. 78. A lelkész „bankári” működése a református egyház általános jelensége volt. TÓTH 2019, 237.

¹⁶² Elfordult, hogy valaki „hir nélkül” hordott el a templomépítésre szánt téglából, pl. Ács Mihály a következő év tavaszáig tartozott visszaadni az elvitt mennyiséget. NRE, b.1. 1806.XI.17.

¹⁶³ NRE, b.1. 1811.XII.21.

¹⁶⁴ TtREL, I.29.m.4. Nagyzerind adománya a pesti református templom építésére. 1818.III.11.

¹⁶⁵ NRE, b.1. 1810.VII.5.

¹⁶⁶ BML, fond 145, dos. 1/1773-1807, p. 147.

¹⁶⁷ bekref.bibl.u-szeged.hu/577/

¹⁶⁸ NRE, b.1. 1811.XII.21.

¹⁶⁹ Ez alkalommal folyamodtak új, kifejezetten énekelni tudó iskolamesterért is. NRE, b.1. 1815.I.30.

¹⁷⁰ 17 Ft 58 krajcár. BML, fond 145, dos. 3/1822, p. 127.

¹⁷¹ Beszédes, hogy a Patakra szánt egyházmegyei pénz majdnem egyötöde (30 Ft 11 krajcár) Zerindról folyt be, többet csak Szentes adott, habár négy nagyobb város nem is szerepel a listán. TtREL, I.29.m.4. A' Békési Egyházi vidékbeli Eklézsiák, a' S[áros]. Pataki Ref[ormátus]. Collégium számára, ily rendel adakoztak. 1818.VII.20.

¹⁷² BML, fond 145, dos. 3/1823, p. 78.

¹⁷³ Hasonló következtetésekre jutott az ágensi kassza kimutatásait a Tiszáninnenli Egyházkerületben vizsgáló Ugrai János is. UGRAI 2021, 102–106.

¹⁷⁴ Az összegek rajnai Ft-ban és krajcárban kifejezve. A * a vármegyei elsőséget jelöli. A traktusnak ekkor 37-40 gyülekezete volt.

¹⁷⁵ HEGYI 2022, 371.

¹⁷⁶ NRE, b.1. 1815.XI.15.

¹⁷⁷ NRE, b.1. 1812.II.10.

nyítani nem tudó koldusok javára történő adományozást,¹⁷⁸ 1826-tól pedig az eklézsiái szárazmalmom jövedelméből sem lehetett hitelezni.¹⁷⁹

Év	Karitatív kassza		Recurrens kassza		Év	Karitatív kassza		Recurrens kassza	
	Összeg	Rangsor	Összeg	Rangsor		Összeg	Rangsor	Összeg	Rangsor
1822	14rf/54k	8.	-	utolsó	1826	10rf/49k	11.	1rf/18k	13.
1823	11rf/5k	5.	4rf/49k	3.	1827	14rf/57k	5.	1rf/37k	12.
1824	17rf/58k	4.	2rf/48k	5.	1828	9rf/15k	14.	2rf/53k	5.
1825	11rf/39k	9.	1rf/51k	6.	1829	10rf/36k	8.	3rf/10k	3.

2. A nagyzerindi egyházközség adományai a Nagyszalontai Egyházmegyéhez tartozás időszakában 1822-1829

(BML, fond 145, dos. 3/1822, p. 127.; TtREL, I.1.s.22. 3–51.)

A faluban több közintézmény is fejlődésen, változáson ment keresztül. Miután az 1799-es egyházlátogatás a parókiát és az iskolát elégtelen állapotúnak ítélte meg,¹⁸⁰ majd 1800-ban részletesen is kitért hiányosságaikra,¹⁸¹ 1802-ben presbitériumi határozat született a paplak felújításáról,¹⁸² de ez hosszú távon nem bizonyult elégségesnek, mert 1807-ben már alapkőletételt és olyan meghagyást említ a protokollum, hogy az építkezés „egy átallyában végeig munkába legyen”.¹⁸³ 1803-ban két nagyobb harangot öntöttek,¹⁸⁴ és rövidesen sor került a templom felújítására¹⁸⁵ (keleti kitoldás, kőből újraépített folyosók) is, melyre a hívek 1815-1823 között összesen 788 Ft 24 krajcárt adományoztak, az egyházmegyéből 108 Ft 41 krajcár érkezett be.¹⁸⁶ A folyami malmok királyi rendeletből fakadó 1816. évi felszámolása miatt kieső hozam pótlására a zerindi egyház szárazmalmot épített, amely 1826-ra készült el – ekkor az ágybért is ünnepélyesen leszállították.¹⁸⁷ Molnárhoz fűződik továbbá egy új temető felszentelése is: I. Gábor nevű fiát 1813. július 19-én utolsóként helyezte örök nyugalomra az „ócska” temetőben, míg a soron következő elhunytól már új sírkertben búcsúzhattak szerettei.¹⁸⁸ A különböző építkezés-

¹⁷⁸ NRE, b.1. 1815.XI.15.

¹⁷⁹ NRE, b.2. 1826.XI. 27. 2.

¹⁸⁰ TtREL, I.29.h.1. 1799.V.8. 82.

¹⁸¹ HEGYI 2022, 352.

¹⁸² NRE, b.1. 1802.XI.5.

¹⁸³ NRE, b.1. 1807.IV.20. Még abban az évben elkészült. BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 169.

¹⁸⁴ BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 167.

¹⁸⁵ NRE, b.1. 1810.VIII.5, 1814.III.12, 1815.V.15. A templomfedél megjavításához az „elrontott” vízimalom okozta nagy veszteség miatt a traktustól kértek támogatást. TtREL, I.29.i.209. A N[agy]Zerendi Eklésia kérése a Templomjok reparatiójára nézve. 1819.II.22. Azt megnyervén a munkálatokat be tudták fejezni. TtREL, I.29.a.2. 1819.II. 346–347.

¹⁸⁶ Az építésről bővebben: BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 168.

¹⁸⁷ BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 163.

¹⁸⁸ AML, fond 2086, reg. 7, p. 24–25.

ek és avatások mellett az eklézsia több klenódiummal (1805: arannyal varrott fehér keszkenő; 1824: lapos cíntál) is gyarapodott, jóllehet az arannyal futtatott veres réztalpas pohár (1799) egy régebbi ezüstaljú (1719) eladásából készült.¹⁸⁹

Tevékenysége mellett Molnár nem mulasztotta el szemmel tartani saját anyagi érdekeit sem. Jövedelmét¹⁹⁰ és az ágybért igyekezett a mindenkori gazdasági helyzethez igazítani,¹⁹¹ a neki járó szolgáltatások (pl. búza, só, fa, faggyú) teljesítését a presbiteri ülések határozatai biztosították,¹⁹² részletes leltárt vezetett az egyházközség javairól,¹⁹³ következetesen figyelemmel kísérte és – olykor a regionális vásárok közeledésére tekintettel – behajtotta az egyház letétbe és hitelbe adott pénzét,¹⁹⁴ számonkérte az egyházfikat,¹⁹⁵ gondnokokat és malombírákat, az eklézsiaát valamilyen módon megkárosító személyeket pedig a veszteség kiegyenlítésére kötelezte.¹⁹⁶ Mindezek kellő előrelátást, bizonyos ökonómiai hozzáértést feltételeznek a pap, de legalábbis az egyházközség vezetése részéről. A stóladíj követelése Szilágyi Mihálytól presztízszempontból is fontos lehetett számára, mivel nem hagyhatta, hogy gyülekezetét idegen prédikátor lássa el. Amikor pedig az előjárók a lelkészi konvenció csökkentését kérték az 1814. évi rossz termés miatt, az egyházmegyei közgyűlés jóindulatára is számíthatott, mert az a folyamodványt, mint kánonba ütközőt elutasította.¹⁹⁷

1817-ből érdekes gazdasági-néprajzi jelentőségű esetnek lehetünk tanúi. A köznép a külső előjárókon keresztül abbéli sérelmével folyamodott a konzisztóriumhoz, hogy az eklézsia malmában termelt búzából már nem különítenek el kenyeret úrvacsorára, holott egy 1777-es egyháztanácsfi felajánlás előírja azt. Molnár János nagyzerindi szolgálatának olyan pillanata ez, amely a presbitérium kényszerűen új, fájlalt gyakorlata magát a pásztort is szembeállítja az elődök, a közösség hagyományával. Ezt felismervén a végzés a fentiek szellemében, de a belső személyeket is mentve igyekszik fogalmazni: „Ámbátor a’ vizi malom el romlott, az uralkodó szűkség és drágaság is nyomja a’ Hellységet, de mivel az régi Atyáink felajánlása Isten ditsősségére volt rendelve azt a’ fiak ne huzzák el: tehát ezen régi törvényes és szent szokást ezután is meg

¹⁸⁹ BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 168–169.

¹⁹⁰ NRE, b.1. 1812.II.10.

¹⁹¹ NRE, b.1. 1817.V.27.

¹⁹² NRE, b.1. 1802.XI.5, 1819.XI.26.

¹⁹³ Bár a belső személyek javadalmazásának körülményeiről más források is számot adnak, a gyülekezet kincset érő tárgyi emlékeinek ismeretét ennek az összeírásnak köszönhetjük. AML, fond 2081, reg. 2, p. 5–6.

¹⁹⁴ NRE, b.1. 1815.XI.15. Ez arra utalhat, hogy lelkészkomáihoz hasonlóan ő is piacolt.

¹⁹⁵ NRE, b.1. 1817.XI.10–11.

¹⁹⁶ A mácsai és kurticsi erdőből szállítottott fa egy részét néhány gazda beszolgáltatás helyett eltüzelte. NRE, b.1. 1819.III.10. A presbitérium karácsonyig adott haladékokat a fatartozások rendezésére, „a’ ki bé nem szállítja a’ terminusra, és a’ belső személyek pénzen kéntelenítettnek fát venni, a’ restans Lakos annyiba fog exeqtaltatni, a’ mennyibe a’ fát vásárolni fogják”. NRE, b.1. 1819.XI.26.

¹⁹⁷ TtREL, I.29.a.2. 1815. 280–281.

kelletik a' maga erejében és szokásában szentül tartani, úgy hogy az ellen többé senki semmi ki fogást venni ne is igyekezzon, annyival is inkább, hogy a' Belső személyeknek ki adatni szokott communióbeli kenyerek nem ajándékba, hanem az Ekklesiába meg fordulni szokott vendégek számára való ajánlások”.¹⁹⁸

Egyházmegyei küldötti tevékenység (1812-1829)

Egy deputátusi feladattal történő kirendelés az érintett személy bizonyos fokú megbízhatóságát feltételezi, ami a békési traktus vezetői részéről idővel Molnár irányába is kialakult. Első ízben 1812-ben vett részt Dávidházi János assessor oldalán a feketegyarmati egyházközség megkárosításával vádolt Hégely János bíró és gondnok ügyének kivizsgálásában,¹⁹⁹ ami a különbség 1815-ös kiigazításáig folyamatosan napirenden volt.²⁰⁰ 1815-ben a vadászi,²⁰¹ 1817-ben a gyoroki,²⁰² 1819-ben a bélzerindi²⁰³ és 1820-ban a pankotai eklézsia panaszait mentek kinyomozni.²⁰⁴ 1821-ben Szilágyi József dobozi lelkész-ülnökkel kísérelte meg a békésszentandrásiak jóindulatába ajánlani az egyházi életbe visszatérni óhajtó Tar Jánost, akit a gyülekezet végül nem fogadott el.²⁰⁵ Ugyanebben az évben a borossebesi, gyoroki és pankotai egyházak látogatását ejtette meg Dávidházzal.²⁰⁶ 1818-ban szomszéd lelkészként az ágyai és a gyarmati tanítók működését ellenőrizte.²⁰⁷

Míg addigi kollégái közül Dávidházi kijelölt, Kúthi Lajos választott tanácsbíróként már 1822-ben folytatta felsőbb szintű munkáját, Molnár a Nagyszalontai Egyházmegye létrejöttékor sem került az assessorok közé,²⁰⁸ ugyanakkor még áprilisban versenybe szállt a Kiss György szalontai pap halálával megüresedett traktuális jegyzői hivatalért, de csak 4 szavazatot kapott a nagyharsányi Tarczali Györggyel (17) szemben.²⁰⁹ Újabb, Kúthival történő megyejárására legkésőbb 1824-ben került sor Tamásdán, ahol azzal a feltétellel sikerült Szentendrey Mihály marasztalásában megállapodni a gyülekezettel, hogy a lelkészházaspár nem becssteleníti többé a hí-

¹⁹⁸ NRE, b.1. 1817.XI.10-11.

¹⁹⁹ TtREL, I.29.a.2. 1812.II. 73–74.

²⁰⁰ TtREL, I.29.a.2. 1813.III. 253.; 1814.III. 261.; 1815. 275.

²⁰¹ TtREL, I.29.i.209. Vadász más papot kér Szilágyi Mihály helyett. 1815.II.26.

²⁰² TtREL, I.29.i.209. Jelentés a gyoroki lelkészügy megoldásáról. 1817.V.11.

²⁰³ TtREL, I.29.i.209. Jelentés a bélzerindi lelkészné magános megdorgálásáról. 1819.III.19.

²⁰⁴ TtREL, I.29.a.2. 1820.III. 366.

²⁰⁵ TtREL, I.29.a.2. 1821.III. 383.

²⁰⁶ Ők hívták fel a traktus figyelmét arra, hogy Sebesen 10 éve nem járt vizitáció, valamint fényt derítettek a hivatalát jól viselő Kis János gyoroki rektor emberi hibáira. TtREL, I.29.a.2. 1821.III. 390.; HEGYI 2018, 162.

²⁰⁷ TtREL, I.29.c.9. 1795.V.19. 430.; I.29.i.209. N[agy]Zerindről Tiszt[eletes]. Molnár János Úrtól. 1818.II.7.

²⁰⁸ BML, fond 145, dos. 3/1822, p. 1–2.

²⁰⁹ NRE, c.1. 126–127, 130.

veket, melyre igen hamar sor került.²¹⁰ 1829-ben részt vettek a gyoroki eklézsiát felkavaró újabb ellentétek rendezésében, amit történetesen Czapfalvi János lelkész felmondása idézett elő, kinek helyére éppen Szentendrey pályázott.²¹¹

Mivel Molnár sosem volt tanácsbíró, a beszámolókat is csak „másik küldöttként”, társai neve alatt írta alá, noha olykor ő is vetette papírra azokat. Ez arra enged következtetni, hogy a közös utak során nem volt egyenrangú keresztkomáival, amennyiben pedig alárendelődött volna nekik, komoly konfliktus – figyelembe véve a Dávidházi család különböző eseményein ezidőtájt betöltött szerepét és Kúthi komaságra utaló szavait – aligha volt köztük.

Gyülekezetváltási kísérletei

Bár kétségkívül hosszú ideig szolgált egyhelyben, Molnár korántsem vetette el a más gyülekezetbe távozás lehetőségét. 1808-ban a traktus Dávidházi Jánossal és Kúthi Lajossal egyetemben őt is javasolta a Vésztőn megüresedő lelkészi állásra. A helyiek által előbb meghallgatni kívánt hódmezővásárhelyi Nagy Sámuel nem számítva Molnár tűnt legesélyesebbnek a jelöltek közül²¹² – amiben annak is lehetett szerepe, hogy az egyházmegyei gyűlés azon évben Zerinden ült össze²¹³ –, mégsem kellett a helyére szánt Tar János debeljácsei prédikátornak a Fekete-Körös partjára jönni,²¹⁴ mert a hívek az időközi lelkipásztor, Szondy Lajos mellett törtek lándzsát.²¹⁵ 1817-ben szerény és óvatos hangnemű levélben (megemlítve, hogy a legutóbbi gyűlésen nem kívánt ezzel ellenségeskedést szítani) 19 éves erdőháti szolgálatára és Kúthi tarthatatlan gyulai helyzetére tekintettel a maga odahelyezését kérte Juhász István esperestől, de nem írt panaszra okot adó körülményről aktuális állapotával kapcsolatban.²¹⁶ A válasz nem ismert, mindenesetre Molnár megmaradt zerindi szószékén, Kúthi pedig helyet cserélt a Feketegyarmaton szolgáló Ecsedy Gáborral.²¹⁷ 1818-ban ismét lehetőség adódott a más eklézsiába távo-

²¹⁰ BML, fond 145, dos. 5/1824, p. 47.; dos. 6/1825, p. 16. Szentendrey kemény dorgálására az egyházmegye 1826-os nagyzerindi közgyűlésén került sor, amiért tamásdai haragosának törvénytelen ágyból született unokáját nem volt hajlandó keresztségben részesíteni, és úgy terjesztette a gyulai katolikus plébános elé a keresztelés ügyét, mintha a gyermeket katolikus apa nemzette volna. Ebből kifolyólag a plébános el akarta azt venni a családjától és pápista neveltetésben részesíteni. BML, fond 145, dos. 6/1825, p. 91–92.

²¹¹ BML, fond 145, dos. 10/1829, p. 62–65.

²¹² TtREL, I.29.a.2. 1808.II. 221–222.

²¹³ TtREL, I.29.a.2. 1808.II. 217. Barta József az 1790. évi közgyűlés házigazdjaként sikeresen cserélte fel Zerindet Gyulavárra. TtREL, I.29.a.2. 1790.II.11. 44.

²¹⁴ TtREL, I.29.a.2. 1808.II. 221–222.

²¹⁵ TtREL, I.29.i.203. A' Vésztői Ekl[e]zsi]a a' maga interm[ális]. predikátorát T[iszteletes]. Szondi Lajos Urat kéri rendesnek meghagyatni. 1807.XII.27.

²¹⁶ TtREL, I.29.i.209. N[agy]Zeré[ndi] Pred[ikát]or T[iszteletes]. Molnár János Úr, azon esetre, ha T[iszteletes]. Kúti Lajos Úr Gyulánn nem maradhatna, a' helyébe való rendeltetését kéri. 1817.III.19.

²¹⁷ TtREL, I.29.a.2. 1817. 309.

zásra, amikor Gyoma kereste új prédikátorát. A traktus által felajánlott három lelkész közül Molnár állt a második helyen,²¹⁸ mégis az őt követő Dávidházy Sámuelre esett a választás.²¹⁹ A Szalontai Egyházmegyében már nem tudunk példát elmozdulási kísérletére.

Halála és utódlása

Molnár János 1829. december 18-án hunyt el „rothasztó hidegben”. Tanító prédikációval búcsúztatták, s bár az őt temető lelkész(ek) személye nem került feljegyzésre,²²⁰ a „megye részeiből összevegyült T[udós]. Papságon”²²¹ belül a vadászidő Benéts Dániel és bizonyára az özvegy és az árvák „néminemű segedelmét” magára vállaló Kúthi Lajos is elkísérte utolsó földi útjára, Bor István esperes azonban nem. Tette ezt önhibáján kívül, hiszen az előjárók a halálhírt csak három héttel később, 1830. január 9-én jelentették neki, késedelmüket „különféle terhes foglalatosságaikkal” és Benéts tudósításra vonatkozó ígéretével indokolva, új papjuknak pedig Zágonyi István szentesi korrektort szerették volna megnyerni.²²² Bor kerülni akarta a kánonnal való ütközést, ugyanis az egyházmegyében más „alkalmatos Individuumok” is akadtak a hivatal betöltésére, ezért Kúthi feketegyarmati, Mile László biharugrai, Soltész János árpádi, Szondy Lajos kisperegi és Veress Ferenc sarkadi lelképásztort ajánlotta az egyházközségnek,²²³ ám az előjárók a legációból ismert²²⁴ ifj. Benéts Dániel zsadányi káplánt kívánták „magoknak adtatni”. Válogatásuk rosszul sült el, mert a március 10-11-i közgyűlés általuk büntetésként értelmezett módon az ugrai lelkészt rendelte közéjük, „minthogy a’ Tractustól adatott Jussal nem éltek”.²²⁵ Sérelmüket 13-án az esperesnek,²²⁶ 17-én pedig már a püspökségi konzisztóriumnak is igyekeztek levélben tolmácsolni, melyek tartalmukban – a jelölt kilétéhez való ragaszkodás kapcsán – is eltértek egymástól. Bor Istvántól az ifjabb Benéts vagy legalább egy új, fiatal pap kirendelését kérték, ezzel szemben az egyházkerület irányában kijelentették, hogy csak Benéts személyében hajlandók megállapodni, és bár Mile ellen semmilyen vádat nem kí-

²¹⁸ TtREL, I.29.a.2. 1818.III. 321–322.

²¹⁹ HARSÁNYI 1914, 18.

²²⁰ AML, fond 2086, reg. 7, p. 78–79. Viszonyításképpen Dávidházy János temetését a feketegyarmati és a nagyze-rindi prédikátor végezte (1831). AML, fond 2020, reg. 3, p. 20. Ennek egyrészről praktikai okai lehettek, hiszen Erdőhegyet leszámítva e két református egyházközség fekszik legközelebb Ágyához. Kúthi Lajost Balogh Péter esperes jelenlétében búcsúztatta a személyek és létszám szerint meg nem határozott lelkészi kar (1848). AML, fond 2044, reg. 3, p. 8.

²²¹ Hazai ’s Külföldi Tudósítások, 1830. 1. f. (7. sz.), 68. o. A lap világi jellegéből kifolyólag megye alatt vármegyét érthet a cikkíró.

²²² BML, fond 145, dos. 11/1830, p. 33.

²²³ TtREL, I.1.b.81. 1850. 1.

²²⁴ TtREL, II.11.h.2.

²²⁵ TtREL, I.1.b.81. 1850. 3.

²²⁶ BML, fond 145, dos. 11/1830, p. 14.

vánnak felhozni, „eránta különbféle helyyekről nyert értesítésünk miatt közönségesen idegenkedünk”.²²⁷ Meglepő fordulatként a Debrecenbe küldött követek mégis „készséggel ajánlották” magukat a fájlat predikátor meghagyására,²²⁸ Benéts pedig Mezőbajon nyert rendes lelkészi stációt, ahol néhány év múlva meghalt.²²⁹

Utóhang

Molnár János nagyzerindi szolgálata nem volt mentes a nehézségektől. 1815-ben De Ligne herceg ezredének katonái dúlták fel a falu békéjét.²³⁰ egyes kompániák nem voltak hajlandók fizetni a teletetésért, emellett „a Lakosokat is keményen megverték”. A vármegye közgyűlése a Helytartótanácsához fordult a károsult népesség kiengesztelése és a rendetlenkedő gyalogosok megbüntetése végett,²³¹ az eset végződése azonban nem ismert.

A Körösökön fekvő malomgátak korábban is sok panasz melegágyát jelentették. 1801-ben a vármegye tisztviselői jónak látták a király elé terjeszteni a nagyzerindi és a feketegyarmati malmok ügyét,²³² 1811-ben a zerindi gátak miatt megkárosult Békés vármegyei lakosok pedig már a lebontásukat kérték a közgyűléstől.²³³ A panaszosok könyörgéseinek a község 1816-tól látta kárát, amikor a folyamtisztítási munkálatok keretében felszedték a fekete-körösi gátakat.²³⁴ A vízimalom „lerontása” komoly gazdasági átállásra kényszerítette a zerindi egyházat, az addigi legfőbb bevételforrást jelentő²³⁵ szombati vám eltűnése a gyülekezetet²³⁶ és belső személyeit is érzékenyen érintette: a fizetésképtelen lakosok árestomra kényszerültek, a papnak az árfo-lyamhoz kellett igazítania a követeléseit, e két tényező együtthatásának pedig olykor a tanító itta meg a levét, akinek a kielégítése folyamatosan akadozott,²³⁷ és 1813-tól már földet sem tudtak biztosítani számára.²³⁸ A parochiális jövedelem az 1820-as évek elején ugyan papbérma-radékra és perselypénzre korlátozódott,²³⁹ később már kaszálók szénatermeléséből és száraz-

²²⁷ TtREL, I.1.b.81. 1850. 4.

²²⁸ TtREL, I.1.b.81. 1847. 3.

²²⁹ BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 213.

²³⁰ AML, fond 226, reg. 54/1815, p. 97.

²³¹ AML, fond 226, reg. 54/1815, p. 147.

²³² AML, fond 226, reg. 41/1801, p. 278–279.

²³³ AML, fond 226, reg. 50/1811, p. 31.

²³⁴ AML, fond 226, reg. 55/1816, p. 356–357. Az ellehetetlenített malmok gazdái általában nem tudtak kárpótlási igényüknek érvényt szerezni a vármegye előtt. AML, fond 226, reg. 68/1827, p. 202.

²³⁵ TtREL, I.29.a.2. 1808.II. 223–224.

²³⁶ TtREL, I.29.i.209. N[agy]Zerendi Ekklesia kérése, a Templomjok reparatiójára nézve. 1819.II.22.

²³⁷ Pl. Biró Jánosnak 12 év alatt csak négy összel biztosított búzavetést a közösség, emiatt állatain is kénytelen volt túladni. TtREL, I.29.a.2. 1817. 311.

²³⁸ TtREL, I.29.i.209. A' N[agy]Zerendi. Ekk[ész]a többé nem akar – mint eddig – földet váltani Rektorának a' nagyon megterhelt arendás pusztánn. 1813.III.2.

²³⁹ BML, fond 145, dos. 4/1823, p. 178.

malomvámából is származott, de időnként az adakozó szellem is előkelő helyet kölcsönzött Zerindnek a traktus gyülekezeteinek listáján.

Lelkészségére esett a falu birtokosváltozása is, melyet József főherceg-nádor vett meg örökáron az Udvari Kamarától 1817-ben, ám a részletfizetés évekig elhúzódott,²⁴⁰ beiktatására is csak Molnár halála után, 1836-ban került sor.²⁴¹ Ez új korszakot indított el a település gazdasági életében: számtartószékhelyi pozíciójának elvesztése részben visszavetette fejlődését, a közlegelők megosztásával és az irtási lehetőségek megcsappanásával a jobbágyság helyzete rosszabbra fordult.²⁴² Ehhez képest a békési traktusban másod-harmadvonalbelinek számító egyházközséget az 1840-es évek nagyszalontai esperességében már elsőosztályúként tartották számon²⁴³ – kérdés, hogy ebben Molnár korábbi aktivitása milyen szerepet játszott.

Molnár János a maga rendes papsága egészének számító 31 év egyhelyben töltésével kora és környezete református prédikátorai között dicséretesnek mondható példa, de korántsem páratlan, hiszen nyolc egyházmegyei kortársa ennél is több időt szolgált élete egyetlen eklézsiájában.²⁴⁴ Megjegyzendő, hogy egy lekipásztor megmaradásának sokféle oka lehetett a megbecsülés kifejezettségétől a jobb helyre távozás képtelenségéig. Egyes közösségek jó anyagi helyzetükből adódóan általában véve is hosszú ideig tartották papjaikat,²⁴⁵ a szűkös adottságú, veszélyeztetett önállóságú vagy belső konfliktusoktól terhes parókiákon pedig tíz egybefüggő év is ritkaságszámba ment.²⁴⁶ Mindenesetre Molnár szolgálati idejében messze túlszárnyalta Zerind korábbi lelkészeit,²⁴⁷ aminek két fő oka lehet. Czapfalvi János despoták alóli felszabadításért esdeklő levelétől eltekintve nincs olyan körülmény előálltáról tudomásunk, ami a lekipásztor lentről vagy fentről távozásra ösztönözte volna, azaz hívei és feljebbvalói sem kockáztatták meg a kimozdítását. Ő ugyan a „szeretve tisztelt” személye iránt tett népi erőfeszítések²⁴⁸ ellenére megkísérelt az időnként megüresedő jobb eklézsiákba átmenni, de mivel sikertelensége nem váltott ki helycserét remélő panaszos leveleket, okkal gondolhatjuk, hogy nem kívánt mindenáron megszabadulni Zerindtől, csupán élni próbált a számára előnyös lehetőségekkel.

²⁴⁰ GAÁL 1898, 114.

²⁴¹ Királyi Könyvek, 66.389. 388–390.

²⁴² KOVÁCH 2017, 133.

²⁴³ AML, fond 2020, reg. 3, p. 81.

²⁴⁴ Időrendben: Molnár János – Mezőberény (1769-1808; <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/525/>), Kúthi Ádám – Öcsöd (1775-1808; <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/541/>), Dobsa Ferenc – Békésszentandrás (1775-1821; <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/456/>), Kiss Bálint – Szentés (1799-1853; LABÁDI 2014, 21.), Dávidházy Sámuel – Gyoma (1818-1862; HARSÁNYI 1914, 18.), Glöckner Jakab – Liebling (1818-1864; SZÁSZ 2022, 55–56.), Szabó Mihály – Köröstarcsa (1820-1862; Köröstarcsa, 196.), Mészáros Sándor András – Ágya (1828-1860; AML, fond 2019, reg. 2, p. 80.; fond 2023, reg. 6, p. 53.).

²⁴⁵ <https://www.szentesisinfo.hu/cd/ekklezsia/oldal2/ekl2.htm>

²⁴⁶ TtREL, I.8.c.1. Belényessonkolyos és Körösjánosfalva, 18.

²⁴⁷ BML, fond 145, dos. 24/1843, p. 164.

²⁴⁸ TtREL, I.1.b.81. 1850. 4.

A Molnár Jánost követő lelkészek felkészültségét, magaviseletét bár kedvező jelzőkkel illette a vizitáció,²⁴⁹ különféle okokból mégsem maradhattak meg tartósan a faluban: a zerindiek szemében erőszakkal kirendelt Mile László a gyülekezettel való javíthatatlan viszonya miatt öt év után menni kényszerült Berekböszörménybe, a Zerindre felszentelt és dicséretes működésű Varga Lajost egykori zsadányi hallgatói hívták vissza káplánsága színhelyére, a Belényessonkolyosról érkező²⁵⁰ Bittó Sándor pedig már kezdettől fogva küzdött a Varga-,²⁵¹ majd a Böszörményi-párt prédikátorcserére vonatkozó igényeivel, melynek engedve három esztendő után Aradra távozott. E kurta ciklusokat Böszörményi József és Bán József több évtizedes intervallumai váltották, utóbbiban a leghosszabb ideig Zerinden szolgált lelkipásztort tisztelhetjük.²⁵²

IRODALOM:

BENDA 2002 = Benda Gyula: Patrónusok vagy komák – a keresztszülői kapcsolathálók Keszthelyen 1740-1849. *Tabula* 5/1 (2002), 3–31.

BÍRÓ 2023 = Bíró Endre: A nagyzerindi református egyházfegyelem a felvilágosodás korában (1717-1841). *Délvidéki Szemle* X/2 (2023), 77–97.

BONA 1998 = Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest: Heraldika, 1998.

BUZOGÁNY–ŐSZ 2007 = Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd: *A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései*. Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület, 2007. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 4.)

CSÉCSI 1897 = Csécsi Imre: *Az aradi ev. reform. egyház története*. Arad: Muskát Miksa, 1897.

CSENGERY 1879 = Csengery József: Régiségek. Az átányi ref. egyh. története. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 22/48 (1879), 1549–1553.

²⁴⁹ TtREL, I.1.s.22. 59–115.

²⁵⁰ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

²⁵¹ BML, fond 145, dos. 22/1841, p. 82.

²⁵² <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

DIENES 2001 = Dienes Dénes: *Megkívántatik a rectorban, hogy legyen kevélység nélkül való... A Sárospataki Református Kollégium partikulái 1773-1826*. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2001. (Acta Patakina IX.)

GAÁL 1898 = Gaál Jenő: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása*. Arad: Monographia-Bizottság, 1898.

GERE-KATONA 1896 = Gere Ferenc – Katona Mihály: *A Nagy-Szalontai Gymnasium története 200 éves multjáról*. Nagy-Szalonta: Reich Jakab, 1896.

HARSÁNYI 1914 = Harsányi Pál: *A gyomai református egyház története*. Mezőtúr: Török Ignác Könyvnyomdai Műintézete, 1914.

HEGYI 2018 = Hegyi Ádám: „...azt közönséges helyen fel olvasni éppen nem tanácsos...” *Az olvasás és a vallásellenesség kapcsolatai a Békési Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2018.

HEGYI 2021a = Hegyi Ádám: *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839)*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2021.

HEGYI 2021b = Hegyi Ádám: *Rektorok lelkeszi szolgálatai. Református tanítók társadalmi megítélése a 18. században a Dél-Alföldön*. In: *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. Szerk.: Bárh Dániel. Budapest: MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021, 111–121.

HEGYI 2022 = Hegyi Ádám: *Összeírások és egyházlátogatások a Békési Református Egyházmegyében 1721 és 1820 (1831) között*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2022.

KIS 1992 = Kis Bálint: *A Békés-bánati református egyházmegye története (1836)*. Közreadják: Gilicze László – Kormos László. Békéscsaba – Szeged: 1992. (Dél-Alföldi évszázadok 5.)

KÖDÖBÖCZ 1986 = Ködöböcz József: *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1986.

KOVÁCH 2017 = Kovách Géza: Mozaikok Arad megye településeinek történetéből. In: *Művelődés- és helytörténeti források*. Szerk.: Héjja Julianna Erika – Erdész Ádám. Arad: Szabadság-szobor Egyesület, 2017, 61–136.

LABÁDI Lajos: Kiss Bálint élete és munkássága (1772-1853). In: *A Kiss Bálint Tudományos Emléknap előadásai*. Szerk.: Labádi Lajos. Szentes: Kiss Bálint Általános Iskola, 2014, 7–22.

LENGYEL – TÓTH 1971 = Lengyel Imre – Tóth Béla: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökere. In: *Könyv és könyvtár VIII.2*. Szerk.: Csűry István. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1971, 53–102.

MÁRKI 1895 = Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. kötet. Második rész*. Arad: Monographia-Bizottság, 1895.

NAGY 2020 = Nagy Klára: A német racionalizmus és Christian Wolff. In: *Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához*. Szerk.: Dienes Dénes. Sárospatak: Hernád Kiadó, 2020, 422–436.

PRESZTÓCZKI 2019 = Presztóczki Zoltán: *Hódmezővásárhelyi református prédikátorok és lelkipásztorok almanachja 1569-től a legújabb időkig*. Szeged: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2019.

RÁCZ 1880 = Rácz Károly: *A zarándi egyházmegye története*. Arad: Réthy L. és Fia, 1880.

SZABADI 2013 = Szabadi István: *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013.

SZÁSZ 2011 = Szász Lajos: Egy több évszázados református „ároni ház”: a Dávidházy család története. *Egyháztörténeti Szemle*, 12/1 (2011), 1–138.

SZÁSZ 2013 = Szász Lajos: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez. In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk.: Bárh Dániel. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013, 178–195.

SZÁSZ 2021 = Szász Lajos: Református „ároni házak” és családi stratégiák. In: *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. Szerk.: Bárh Dániel. Budapest: MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021, 203–220.

SZÁSZ 2022 = Szász Lajos: „...örökös nyomorúságra ide kárhoztatva...” – Egy megrekedt lelkési életpálya: Glöckner Jakab lieblingi lelkipásztor élete. *Délvidéki Szemle*, IX/1–2 (2022), 53–64.

SZETEY 2011 = Szetey Szabolcs: A textuáriumok jelentősége magyar protestáns homiletika-történeti szempontból. In: „*Vidimus enim stellam eius...*”. Szerk.: Szávay László. Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2011, 460–472.

TÓTH 1894 = Tóth Sámuel: *Adalékok a Tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez*. I–II. füzet. Debrecen: Városi Nyomda, 1894.

TÓTH 2019 = Tóth Levente: László Gergely (1798–1882). Vázlat egy 19. századi székelyföldi lelkész hétköznapijairól. In: *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk.: Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2019, 229–246. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 25.)

UGRAI 2012 = Ugrai János: *A Sárospataki Református Kollégiumból távozó tógátusdiákok 1783–1871/2*. Sárospatak – Tiszaújváros: 2012. <https://www.patakcollege.hu/wp-content/uploads/2020/04/diaknevsorpatak.pdf>

UGRAI 2021 = Ugrai János: Egy lelkész ballépése járvány idején. Gaál István esete és a levonható egyházi társadalomtörténeti tanulságok. In: *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. Szerk.: Bárh Dániel. Budapest: MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021, 96–109.

ZOVÁNYI 1977a = Zoványi Jenő: Békés-bánati ref. egyházmegye. In: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk.: Ladányi Sándor. Budapest: Magyarországi Református Egyház zsinati irodájának sajtóosztálya, 1977, 61–62.

ZOVÁNYI 1977b = Zoványi Jenő: Szívós János. In: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk.: Ladányi Sándor. Budapest: Magyarországi Református Egyház zsinati irodájának sajtóosztálya, 1977, 609–610.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

NRE = Nagyzeréndi Református Egyházközség: b.1.; b.2.; c.1.

Romániai Nemzeti Levéltár – Arhivele Naționale ale României:

- AML = Arad Megyei Levéltár – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad: fond 226. (reg. 41, 46, 50, 54–55, 62, 68.), 2019–2020, 2023, 2026, 2042, 2077, 2081, 2086.
- BML = Bihar Megyei Levéltár – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bihor: fond 145. (dos. 1–6, 10–11, 14, 22, 24.), 287. (reg. 57.)

TREKK = Tiszáninneri Református Egyházkerület Kézirattára: Kt. 1208.

TREKL = Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára: K.a.I.28–32.; Kaa.V.23. 3.; Kgg.II.9.; R.D.I.5/3.; R.D.IV.1/1.

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára: I.1.a.9.; I.1.b.81.; I.1.s.22.; I.8.c.1.; I.29.a.2.; I.29.c.9.; I.29.c.13.; I.29.h.1.; I.29.i.203.; I.29.i.209.; I.29.m.4.; I.30.a.2.; II.10.a.8.; II.11.h.2.; II.28.a.3.

DIGITÁLIS FORRÁSOK (Utolsó letöltés: 2024. július 26.):

A Szentesi Refor. Ekklesia Históriajának folytatása 1801dik Esztendőtol fogva 1825ig melly-benn ennek Állapotja, nevezetesebb Tagjainak Életek, emlékezetet érdemlő Dolgai, Változásai, össze-szedetve elő-adódnak. Prédikátor Kis Bálint által. II. kötet.
<https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/oldal2/ekl2.htm>

Az öcsödi református egyház története. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/541/>

Békésszentandrás egyházközség története. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/456/>

Egyházlátogatás a békési egyházmegyében. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/128/>

Egyháztagok névsora Gyulaváriban, Erdőhegyen és Nagyzerénden. bekref.bibl.u-szeged.hu/577/

Familysearch - Hungary Reformed Church christenings: COLLECTION RECORD, 1624-1895:

- Átány = Anyakönyvek, 1727-1895 / Református Egyház, Átány - Átány Kereszteltek, házasultak, halottak 1727-1852 Tenk, Szárazbő Kereszteltek, házasultak, halottak 1796-1887. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-R595-88?mode=g&cat=61950>
- Köröstarcsa = Anyakönyvek, 1777-1895 / Református Egyház, Köröstarcsa - Halottak 1832-1895. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVH-339L-Q?cat=163675>
- Sátoraljaújhely = Anyakönyvek, 1737-1895 / Református Egyház, Sátoraljaújhely – Kereszteltek, házasultak, halottak 1737-1895. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-R37Y-GZ?mode=g&cat=76001>

Gyülekezettörténet: az egyházközségek egyházmegyei beosztásának változásai 1703-tól. Kutatási segédlet (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára). <https://leveltar.drk.hu/kutatasi-segedletek>

Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1830. 1. f. (7. sz.), 68. o. https://adt.arcanum.com/hu/view/HazaiTudositasok_1830_1/?pg=67&layout=s

Hódmezővásárhelyi református lelkészek életrajzai. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/448/>

Kézírtos istentiszteleti rendtartás: <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/544/>

Királyi Könyvek, 66.389 = A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 330. oldal.

https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0389/?image=0&pg=166&bbox=1057%2C-755%2C2409%2C-13

Mezőberényi református lelkészek névsora. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/525/>

Nagyzeréden szolgált legátusok névsora. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/534/>

Nagyzeréndi kurátorok és egyházfik névsora. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/531/>

Nagyzeréndi lelkészek és tanítók névsora. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/527/>

Nagyzeréndi lelkészek és tanítók névsora. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis pro anno MDCCCXIII. 37–38. <http://szeged-csanad.hu/leveltar/sematizmus-1813/>

Vésztő község előjáróságának panaszlevele Barta József lelkész ellen. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/199/>

RÖVIDÍTÉSEK:

dos. = dosar – dosszié

évf. = évfolyam

f. = félév

Kt. = kötet

o. = oldal

p. = pagina – oldal, lap

reg. = registru – regiszter, kötet

sz. = szám